

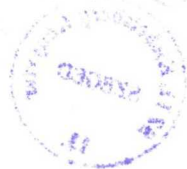
Sz-1095

József Attila Tudományegyetem
Magyar Irodalomtörténeti Tanszék
Könyvtára
6722 Szeged, Egyetem u. 2-6.

Bartók István

Medgyesi Pál: Doce praedicare
Az első magyar nyelvű egyházi retorika

Egyetemi doktori disszertáció

Szeged, 1980

B 1847

"Nagy hasznot tenne már az az érdeemes Hazafi
a' Magyar Litteráturára, és közelebb a'
Homilétika' Históriai esméretére nézve,
a' ki ... Historice megitélné, hogy ez, vagy
amaz időben mi vólt köztünk az uralkodó
izlés a' papolásban, mitsoda nevezetesebb
Theóriák szerént prédikálltunk..."

/Tóth Ferenc: Homilétika, Komárom, 1802/

Bevezetés

I. A Doce praedicare felépítése

II. A kétféle beszéd típus mint a közönség igényeinek
figyelembevételére

1. Alkalmazkodás a hallgatóság lelki szükségleteihez
2. A közönségrétegek eltérő műveltség szintjéhez való alkalmazkodás történeti összefüggései
 - a./ A középkori ars praedicandi
 - b./ Medgyesi angol mintái
 - c./ Magyar elődök és kortársak
 - d./ A XVIII-XIX. századi magyarországi prédikáció-elméleti nézetekből

III. Kisérlet a Doce praedicare irodalomelméleti szempontú értékelésére

1. Az egyszerűbb szerkezetű beszéd minták és a meggyőzés művészete
2. Az összetett beszéd típus elmélete és gyakorlata
 - a./ Teória és praxis viszonya
 - b./ Exordium, conclusio
 - c./ Divisio
 - d./ Explicatio
 - e./ Confirmatio, refutatio. Ornamenta rhetorica
 - f./ Praktikum és esztétikum
3. Rendszeresség és következetesség
4. A magyar terminológia

IV. Medgyesi törekvései és az utókor ítéléte

Tanulság

Bevezetés

Medgyesi Pál munkásságának az utókor irodalomtörténeti szempontból igen kevés figyelmet szentelt. A szerzőre vonatkozó szakirodalom nem nevezhető bőségesnek, semmi esetre sem áll arányban Medgyesi tevékenységének jelentőségével. Az önálló tanulmányok vagy összefoglaló munkák részletei elsősorban egyház- és eszmetörténeti oldalról közelítenek az életműhöz vagy annak kiragadott darabjaihoz. A leggyakoribb témák: az életrajz adatai, a presbitérium körüli harc, a szerző szerepe korának ideológiai, politikai küzdelmeiben.¹

Dolgozatunkban Medgyesi egy művének egy fejezetét vizsgáljuk. A Doce nos orare, quin et praedicare... című munkának eltekintünk az imádkozással foglalkozó részeitől, és a Doce praedicare című önálló egységet tárgyaljuk, amely a prédikációkészítés szabályait tartalmazza.²

A kiválasztott fejezet alapos megfigyelése két okból lehet hasznos:

- a Doce praedicare jellegéből következik, hogy segítségével Medgyesi értékelésének a legelhanyagoltabb területéhez szolgálhatunk adalékokkal, az irodalmi, sőt, irodalomelméleti jelentőség kérdéséhez;
- a prédikációelméleti fejezet a Medgyesi-kép árnyalásán túl XVII. századi kritikátörténetünknek egy igen lényeges pontját világíthatja meg, mivel ez az első -- viszonylag -- önálló, rendszeres magyar nyelvű munka, amely elmondásra és/vagy leírásra szánt művek létrehozásának szabályait dolgozza fel.

Hogyan történik ez meg, miért érdekes és tanulságos ez számunkra -- ezekre a kérdésekre is választ kaphatunk.

Az irodalomelméleti megközelítésnek az a vezető szempontja, hogy a leírt prédikáció -- minden más célja, feladata és funkciója mellett -- megszerkesztett szöveg. Létrehozásakor az alkotó /egyebek között/ az esetleges szóbeli előadás és/vagy a prózairás követelményeihez igazodik, retorikai szabályokat alkalmaz. A prédikációt ezért tekinthetjük irodalmi műfajnak, megírásának szabályait irodalmi követelményrendszernek. Kizárólag így vizsgáljuk a műfaj speciális kivánalmait, jelen esetben Medgyesi Pál prédikációelméletét.

A hallgatóság, illetve olvasóközönség számára nem a megírás szabályai voltak a legfontosabbak, hanem a kész mű hatása. A modern irodalomtörténet-írás is jobbra megfordult a prédikációk mesterségbeli kérdéseiről; az egyházi beszéd mint szabályozott műfaj nem létezett számára, holott nyilvánvaló, hogy a prédikációs irodalom tárgyalásában tekintetbe kell venni a követett elméleti szabályokat. Maga Medgyesi írja szóbanforgó könyve utolsó részében, hogy a kezdő szóonokok "... azt is meg-tanulják: mint kellyen el-titkolni, az Praedicatio-írásban a' mesterséget, melly-is nagy mesterség." Az "eltitkolt mesterség" szabályai -- különösen, ha elvontan, rendszerezve rendelkezésünkre állnak -- leírásra, irodalomelméleti és -történeti értékelésre várnak.

Mielőtt rátérnénk a Doce praedicare tárgyalására, ismételten szeretnénk hangsúlyozni Medgyesi elsőségét az egyházi beszéd elméletének magyar nyelvű megfogalmazásában.

A Pázmány-szakirodalom néhány pontatlan kifejezése félreértésre ad okot, ezért tartjuk szükségesnek a következő kitérőt.

Amikor Sik Sándor Pázmánynak a prédikációkhoz irt bevezetőiről szól, megállapítja, hogy "az olvasóknak és a keresztény prédikátoroknak szóló eme kis észrevételekben voltaképp az első magyar elméleti homiletika áll előttünk." A megállapítással Bitskey István is egyetért.³

Azokban az elméleti szakmunkákban, amelyeket a szakirodalom a XVII. század vége óta homiletikáknak nevez, /korábban: ars praedicandi, ars concionandi, rhetorica ecclesiastica, sacra eloquentia/ az anyag két szempont köré csoportosul:

1. A beszéd szerkezetét, felépítését közvetlenül nem érintő kérdések, a prédikálás /nem a prédikáció!/ általános problémái;
2. Közvetlenül a prédikációt érintő szempontok, retorikai szabályok rendszere.

Pázmány megjegyzései közvetlenül a beszéd megszerkesztésére semmilyen konkrét utalást nem tartalmaznak, csak a legtágabb értelemben vett retorika fogalmához kapcsolhatók. Ezt az említett tanulmányok sem vonják kétségbe: "... látnivaló, hogy mindez alig több az egyházi retorika tiszteletreméltó közheyeinél, a közkeletű emberismeret és a szent cél megkövetelte, szinte maguktól kinálkozó általános szabályoknál." Vagy: "Pázmány nem retorikai, esztétikai vagy irodalomelméleti jellegű tanácsokat és utasításokat ad, hanem kizárólag gyakorlati intelmeket gyűjt egybe. ... Az elméleti részletkérdések

kerülése, a beszéd céljának meglehetősen általános, de egyértelmű kijelölése /hasznosság és meggyőzés/, a közhelyszámba menő stilisztikai kérdések kiragadása, a szónokok erkölcsös életvitelének hangoztatása: mindez egy átfogó érvényű, vitapontokat tudatosan kerülő, konstruktív hitszónoklattan körvonalait rajzolja meg."⁴

Mindezek értelmében nem nevezhetjük Pázmány utalásainak összességét homiletikának, mivel annak csak egyik lényeges részét foglalja magában. Ott pontos Sik Sándor meghatározása, ahol így ír: "...az a kis szónoki elmélet - f é l e ... amely a Prédikációk elé bocsátott bevezető részekből összeállítható."⁵ Előszók, bevezetések prédikálásra vonatkozó általános megjegyzéseire Pázmányon kívül más szerzőktől is vehetnénk példákat, akár magyar nyelven is. Pázmány elszórt utalásai ha nyujtanának is konkrét utmutatást a beszéd felépítéséhez, akkor is még össze kellene állítani belőlük a homiletikát. A döntő tematikai hiány mellett már csak ezért sem hasonlíthatóak össze a bevezetések egy elméleti mű önálló fejezetével. Medgyesi elsőbbsége abban áll, hogy ami Pázmánynál még nem volt meg, azt szerzőnk létrehozta.

I. A Doce praedicare felépítése

Ha a szakirodalomban a Doce nos orare...-ra vonatkozó részeket keresünk, meggyőződhetünk róla, hogy ez az alkotás a legelhanyagoltabbak közé tartozik. A mű jelentőségével a megjelenés évszázadának néhány szerzője volt a leginkább tisztában. /Ezekről dolgozatunk egy másik részében külön szólunk./ XVIII-XIX. századi nagy életrajzgyűjtemények, irodalomtörténeti összefoglalók -- ha egyáltalán felveszik Medgyesit -- szinte kizárólag a mű hosszabb-rövidebb címét adják meg.⁶ Az újabb méltatások legfeljebb mint az első magyar imádkozás- és prédikációelméletet említik meg a Doce nos orare...-t.⁷

Egyedül Borbáth Dániel tanulmánya foglalkozik részletesen a Doce praedicare felépítésével, szerkezetével. Leírása nem felel meg a valóságnak, ezért nem alkalmas arra, hogy segítségével reális képet alkossunk Medgyesi homiletikájáról.

Nem kerül fény az ismertetésből a kétnyelvűségre.⁸ Pedig a magyar terminológia értelmezésénél és értékelésénél igen sokat segít, hogy a szöveg latinul is olvasható. A későbbiekben ismerttetendő négy rész mindegyikét először latinul közli a szerző, s ezt közvetlenül követi a magyar fordítás.

Borbáth Dániel azt állítja, hogy "Medgyesi homiletikája három részből áll ... Az első részben részletes homiletikát ad, a másodikban ugyanezt rövidebben, összefoglalóan, végül a harmadikban néhány időszerű homiletikai kérdést tárgyal

s a főbb regulákat közli." A tanulmányíró továbbra is két homiletikát említ: "Mind a bővebb, mind a rövidebb homiletika.." ⁹ A szerző által homiletikának nevezett részből nem kettő van, hanem három, és ezek után következnek a negyedik részt alkotó homiletikai kérdések, regulák.

A Doce praedicare-t Medgyesi táblázat-rendszerekből[^] építette fel. Ezek külön sorszámozva vannak, mint Tabula I., Tabula II. és Tabula III. /Függelékként csatoljuk a Doce praedicare egy egyszerűsített vázlatát, amely szemlélteti az elmondottakat./ Az első táblázat valóban részletesebb, a második rövidebb. De az ezek után következő rész is egy ugyanolyan táblázatot, mint a két megelőző, amint ezt alcíme is -- Tabula III. -- félreérthetetlenül jelzi. Igaz, hogy ez a legrövidebb, de ennek is Tabula a neve, külön száma van /III./ és ugyanugy sorszámozott szerkezeti egységekből áll, mint a másik kettő. Mindezeket figyelembevéve, terjedelem szerinti megkülönböztetéssel élve is "bővebb, rövidebb és legrövidebb", azaz három homiletikáról kell beszélni.

Csak a harmadik rész, a "legrövidebb" táblázat után következnek az időszerű homiletikai kérdések és regulák. Ezek viszont külön alcimmal szerepelnek a számozott Tabulák ~~TABULÁK~~ után. Így negyedik részként csatlakoznak a sorszámozással világosan elkülönített táblázatokhoz. Ez a rész -- tartalma alapján -- az egész Doce praedicare befejezéséül szolgál.

A most tárgyaltnál is fontosabb problémára irányítja figyelmünket a korábbi Borbáth-idézet egy kiemelt szakasza: /Medgyesi/ "az első részben részletes homiletikát ad, a másodikban u g y a n e z t rövidebben.." Az egyes homileti-

kák azonosítására mások megjegyzéseiben is van példa.¹⁰

A két rész azonosításával nem lehet egyetérteni, mert igen fontos különbség van az egyes táblázatok által megjelenített prédikáció-típusok között, sőt, az egyes megoldások eltérő konstrukciója és a szerkezetek egymáshoz való viszonya döntő részét alkotja a mű irodalomelméleti értékelésének.

Első pillantásra feltételezhetnénk, hogy a három Tabula ugyanennyi különböző szerkezetű prédikáció-típus elkészítéséhez nyújt utmutatást. Az egyes típusok megszerkesztését bemutató eljárások elnevezése ugyanis Medgyesinél különböző: /sorrendben/ methodus, rátio, illetve via; a magyar szövegben mód, ut, Praedicatio készítés. Pontosabb megfigyelés alapján a következőket állíthatjuk: a Tabula I. és a Tabula III. között nincsen lényeges eltérés, a Tabula II. viszont alapjában különbözik a másik kettőtől. Állításunkat a következőkben bizonyítjuk.

Igaz, hogy a Tabula III.-ban nem esik szó Könyörgésről és Meg-tanulásról, /mint a Tabula I. El-készítés részén belül/ sem pedig Elmondásról; /lásd a függelék!/ de az egész Tabula III. nem más, mint a Tabula I. retorikai szempontból leglényegesebb részének, a Meg-tsinálásnak a megismétlése, mégpedig a fő szerkezeti egységek változatlanul hagyásával. Ha ugyanis a Tabula III. folyamatosan számozott részeit kisebb csoportokra bontjuk, a Tabula I. Meg-tsinálás részének fő szerkezeti egységeihez jutunk. A fő szerkezeti egységek a Tabula I.-ben külön meg is vannak nevezve.

A mondottakat a következő táblázat szemlélteti:

Tabula III.

A Tabula I.
Meg-tsinálás része

1. <u>Az Fel vejendő Ige</u>	=	I. rész <u>Az Igékről</u>
2. <u>A' Kezdődés</u>	=	II. rész <u>A' Kezdésről</u>
3. <u>Az Fel-tött cél</u>	}	= III. rész <u>A' Derék Praedicatio</u> <u>/fontos részei/</u>
4. <u>A' Rések</u>		
5. <u>Az Tanuságnak...</u>		
6. <u>A' Tanuság</u>		
7. <u>Az Haszon</u>		
A sorszám nélkül említett <u>Bé-Rekesztés</u>	=	IV. rész <u>A' Bé-Rekesztésről</u>

Láthatjuk, hogy ami magának a beszédnek a fűépítését illeti, nincs döntő különbség a Tabula I. és a Tabula III. között.

Borbáth a Tabula I.-et és a Tabula II.-t emeli ki, mint két fő részt, és -- mint idéztük -- azt mondja, hogy a második ugyanazt adja rövidebben, mint az első.

A pontos megfigyelés viszont azt igazolja, hogy a Tabula II. valójában egészen más szerkezetű beszédet ír le. Az egész Tabula II. valóban "valamivel rövidebb" az elsónél -- ahogy azt Medgyesi a magyar cimben megjegyzi -- de magának a beszéd-mintának a szerkezetére a latin cim minősítése jellemző: "paulo contractior". A beszédvázlat valóban rövidebb ugyan a Tabula I.-ben megadottnál, de lényegesebb, hogy összevontabb, tömörítettebb, mivel ez nem csak a rövidebb terjedelemlre utal. Ha a folyamatosan számozott részeket itt is csoportokra osztjuk, és a csoportokat párhuzamba állítjuk a Tabula I. fő részeivel /amelyek, mint láttuk, megegyeznek a Tabula III.

fő részeivel/, a következő táblázatot kapjuk:

A Tabula II.
Elkészítés része

A Tabula I.
Meg-tsinálás részének, ill.
a Tabula III.-nak fő részei

1. <u>Az Fel-vejendő Igék</u>	=	I. rész <u>Az Igékről</u>
2. <u>Az Igéknek</u>
<u>magyarázatja</u>		szerkezeti egységként nincs
megfelelője
3. <u>Az Tanuság</u>	}	= III. rész <u>A' Derék Praedicatio</u>
<u>/legfontosabb részei/</u>
4. <u>A' Haszon</u>		
5. <u>A' Rá-szabás</u>		

Tehát a Tabula II. által ajánlott módszerből hiányzik a Kezdődés és a Bé-Rekesztés szerkezeti egysége, és csak a legfontosabb részek maradnak meg. Mindezek alapján a Tabula II.-t egyszerűbben így írhatjuk fel:

I.	<u>Az Fel-vejendő Igék</u>	/1./
II.	<u>Az Igéknek magyarázatja</u>	/2./
III.	<u>A Derék Praedicatio</u>	/3. 4. 5./

A fentiekben megállapítottuk, hogy a három Tabula kétféle választható, a négy fő szerkezeti egységet felsorakoztató minták csoportjára /Tabula I. és III./ és a három fő részből álló vázlatra./Tabula II./ Az eddigiekben a Tabulák közti különbségeket csak a legelnagyoltabb jellemzéssel mutattuk ~~fel~~ fel, futó áttekintésünkben csupán a fő szerkezeti egységeket vettük figyelembe. Ha tovább haladunk a szerkezet részletes feltárása felé, következtetéseink tovább erősítik a már megállapítottakat. A különböző esetekben a Derék Praedicatiot alkotó részek összehasonlítása újabb adatokkal fogja jellemezni a két típus elkülönülését.

A három Tabulában van dereka a beszédvázlatoknak, egy pontosan elhatárolható legfőbb része, akár jelöli azt külön Medgyesi, akár nem. Csak a Tabula I.-ben szerepel a Derék Praedicatio külön sorszámozott egységként. Itt tudjuk meg, hogy "a' derék Praedicatora XI dolgok kívántatnak", és ami számunkra fontosabb, ezek közül egyesekkel "mindenkor kell élni", másokat "néha el-hagyhatni", ismét másokat "igen ritkán". Medgyesi ezzel három csoportra osztja a "XI dolgokat", és jelöli, hogy melyik csoportba mely "dolgok" tartoznak.

Medgyesi fontosságuk alapján rangsorolja a különböző szerkezeti elemeket. Ha a Tabulákat összehasonlítjuk, tapasztalhatjuk a szerző szigorú következetességét. Először összefoglaljuk a három csoportot:

"dolgok", amelyekkel /ill. amelyeket/

I.	mindenkor kell élni	1. 2. 5. 10.
II.	igen ritkán elhagyhatni	3. 4. 7.
III.	néha elhagyhatni	6. 8. 9. 11.

A következő táblázat szemlélteti, hogy a három Tabula Derék Praedicator alkotó egységei mely "dolgokból" állnak:

<u>Tabula I.</u>		<u>Tabula II.</u>		<u>Tabula III.</u>
1. <u>A Fel-vett Igéknek Tzéllya</u>			=	3. <u>Fel-tött Cél</u>
2. <u>El-Osztása</u>			=	4. <u>Részek</u>
5. <u>A' Tanuságoknak öszve-szedése</u>	=	3. <u>Tanuság</u>	=	6. <u>Tanuságok</u>
10. <u>A tanuság Haszna</u>	=	4. <u>Haszon</u>	=	7. <u>Hasznok</u>
11. <u>Rá-Szabása</u>	=	5. <u>Rá-Szabás</u>		

A két utóbbi táblázatot összevetve kiderül, hogy a Tabula II.-ben a legfontosabb részek közül kettő jelenik meg, a Tanuság és a Haszon. A harmadik egység az utolsó helyre sorolt lehetőségek közül kerül ki. Ez a Rá-Szabás, ami logikusan csatlakozik az amugy is gyakorlati alkalmazást célzó két legfőbb "dologhoz", a Tanusághoz és a Haszonhoz.

A Tabula II.-ben a fő részek közül a Kezdődés és a Bé-Rekesztés maradt el. A legterjedelmesebbnek szánt rész, /a Derék Praedicatio funkciójú rész/ fő hiányossága az ige részekre osztása, a divisio. /Ez a Tabula I./III.-ban El-Osztás, illetve Részek néven szerepelt./ Tehát nincsenek meg azok a részek, amelyek a retorikai teljesség feltételei, viszont fő hangsúlyt kapnak a tényleges tanítást célzó szerkezeti elemek -- a kompozíció mindkét szintjén.

A Tabula III. -- amelynek fő részei pontosan megegyeznek a Tabula I. megfelelő részeivel -- hiánytalanul tartalmazza a legfontosabbnak tartott "dolgokat" a finomabb szerkezet szintjén is. /A Tabula I. sorszámai szerint: 1. 2. 5. 10. A fő részek azonossága mellett van tehát még egy érvünk amellett, hogy az utolsó /III./ Tabula nem lényegében különbözik az elsőtől, hanem mindössze annak tömörebb változata.

Összevetve a Tabula I./III.-at a Tabula II.-vel, nyilvánvaló, hogy az elsőben a tetszeni /és használni/ akarás hangsúlyozottabb a használni akarásnál.

Az eddigiek összefoglalásaként elmondhatjuk, hogy a Doce Praedicare táblázatai kétféle beszédmintát állítanak az olvasó elé. Összetettebb, retorikai szempontból igényesebb szónoklatot lehet szerkeszteni a Tabula I. illetve a

Tabula III. utmutatásait követve; a művészi felépítést elhanyagolva, a tanításra irányul a Tabula II. alapján szerkesztett prédikáció.

A Doce Praedicare tehát különböző beszédtypusokat mutat be. Ezek sorrendje, elrendezése tervszerűsége vall.

Elöl áll a "Praedicatio tételnek mesterséges módja" /Methodus Concionandi secundum Artem/, amely a legrészletesebb a három közül. Az olvasó ebben a Tabulában ismerkedhet meg az ars valamennyi lehetőségével. Ez a minta elégíti ki a legmagasabb szinten a retorikai igényeket.

Az igen részletes Tabula I. után a Tabula II.-ben az artisztikus szerkesztés szabályairól az egyházi beszéd gyakorlati hasznára esik a hangsúly, és az alkalmazásnak /használ, tanít/ a kérdései kerülnek előtérbe.

A Tabula II. után a szerző a Tabula III.-mal újra a kidolgozottabb szónoklatot igénylő hallgató felé fordul. Mivel ez a Tabula a ~~legutolsó~~ legutolsó, illik, hogy a legrövidebb is legyen. Ebből a rövidegségből következik legnagyobb előnye: a Tabula I.-ben felállított rendszert összefoglalva ismétli meg és ennek a lehetőségnek a bemutatásával hatásosan zárja le az egész táblázat-sorozatot.

A Doce praedicare vizsgálata arra mutat, hogy a fejezet praktikus és színvonalas szónoklat-elméleti szabályrendszer. Nem hiányzik a retorikai indokoltság még a legegyszerűbb beszédmintából sem /II./, a másik két Tabulában /I./III./ pedig döntő szerepe van.

II. A kétféle beszéd típus mint a közönség igényeinek figyelembevételé

Az eddigiekben megkíséreltük feltárni, milyen valójában a Doce praedicare felépítése, mi megszerkesztettségének lényege. A következőkben először az eddig bemutatott sajátságok nyomán szeretnénk megragadni a mű legfontosabb jellemzőit, amelyek alapján majd további értékekre hívhatjuk fel a figyelmet.

Az értékelésnél abból a feltételezésből kell kiindulnunk, hogy Medgyesi az egyszerűbb, illetve bonyolultabb táblázatokkal a közönség műveletlenebb, illetve iskolázottabb rétegeinek igényeit vette figyelembe. A hallgatóság ilyen szempontu rétegzettségének a szem előtt tartásával nyílt lehetőség a retorikai tudomány különböző szinteken való hasznosítására. Hogy kiinduló állításunkat bizonyithassuk, először szükséges rendszerezni a közönség figyelembevételének módjait. A prédikációelméleti irodalomban sok szó esik ilyesmiről, de a módszerek közötti különbségek nem mindig egyértelműek. Irodalomelméleti szempontunk alapján meg kell különböztetnünk az alkalmazkodásnak a retorikai kérdésekhez kapcsolódó vagy nem kapcsolódó eseteit.

1. Alkalmazkodás a hallgatóság lelki szükségleteihez

Az alkalmazkodás bizonyos esetekben a hívek lelki szükségleteinek a figyelembevételét jelenti. Az igehirdetőnek arra kell gondolnia, hogy a gyülekezet tagjai más-más erkölcsi

tulajdonságokkal rendelkeznek, a tanításnak a különböző emberek esetében más-más célokra kell törekedni. A feladat nehézségét az adja, hogy egy-egy embercsoportban egyszerre igen eltérő lelki alkatu hallgatók lehetnek jelen, mégis mindenkinek a hasznára kell fordítani a prédikációt. A hangsúly azon van, hogy mit mondjon a pap, ami mindenkinek egyaránt épülésére szolgál.

Itt nem annyira a retorikában kell jeleskedni, sokkal inkább teológiai, pszichológiai, pedagógiai felkészültségéből, emberismeretből vizsgáljuk az igehirdetőt.

A lelki szükségletekhez való alkalmazkodás tudnivalóinak alapműve az európai ars praedicandi--irodalomban Nagy Szent Gergely Regula pastoralis című munkája. A szerző ugyan Nazianzi Szent Gergelyre hivatkozik, a századok során mégis a nagy pápa megfogalmazását visszhangozzák az elméleti művek.¹¹

Ahogy akármely vallási irányzatban, éppugy a puritánus teológusoknál is megtalálhatók az ismerős gergelyi gondolatok. Elegendő itt a legnagyobbak közül a Medgyesi által nagy tisztelettel emlegetett William Perkins prédikációelméleti művére hivatkozni.¹²

Medgyesi is jól ismeri az ilyen értelemben vett alkalmazkodást. Ehhez kapcsolódó tanácsokat ad például amikor a Feddő vagy Rettentő Haszonnal való élés módjait tárgyalja: "Külömbséget kell tenni azok között, az kiknek gyenge lelki ismeretek vagyon; és az kik meg-keményedtek, fel-fuvalkodtak s-meg-átalkodott gonoszszak: Amazokat nem kell rettenetes ostorral, scorpiokkal, vas-pörölllyel verni, ha-nem veszzszóvel, fenyegetéssel dorgálni, sujtolni; Ezekkel ellenben ugy kell

bánni, hogy meg-érezzék az Isten Igéjét két-élü törnek lenni, mely az gondolatoknak, s indulatoknak minden belső részeit által járja, és az velőknek s-tagok egybe-kötözésinek osztlásáig el-hat, s-ez ilyen istentelenek az Isten Igéjének hallásával által-verettetvén, Istennek dicsőséget adjanak."

2. A közönségrétegek eltérő műveltség-szintjéhez való alkalmazkodás történeti összefüggései

Számunkra érdekesebb az alkalmazkodásnak az a módja, amikor az előadó a különböző képzettségű hallgatókhoz szabja beszédét. Bizonyos értelemben könnyebb a dolga, mint a lelki szükségletek szem előtt tartásánál. Míg a sokféle erkölcsi tulajdonság alapján lehetetlen volna eltérő arculatu csoportokra osztani a közönséget, a műveltségi szint szerinti rétegződés sokszor önmagától adódik. Elképzelhetetlen, hogy valamely alkalommal például csupa kevélyek, önhittek vagy éppen félénken megalázkodók gyűljenek össze; míg sokkal valószínűbb, hogy egy fejedelmi személy temetésén vagy egy főiskolai istentiszteleten pontosan annyira jellemző lesz a képzett emberek jelenléte, ahogy egy falusi gyülekezetben az egyszerűbb lelkék többségére lehet számítani.

Az iskolázottság mértékétől függően kell a prédikátornak eszközeit megválasztania, hogyan érheti el célját, mikor kell mindent a tanítás, oktatás szolgálatába állítania, és mikor pályázhat arra, -- különösen nyomtatásra szánt beszédek-nél érdekes ez! -- hogy irodalmi élményt is nyújtson, prózaszerkesztői művészetét is értékeljék. Az ilyen fajta

alkalmazkodás hosszú történetre tekint vissza. Annak bemutatása érdekében, hogy Medgyesi műve milyen szervesen illeszkedik az európai prédikációelmélet-történetbe és a magyar prédikációs szokások közé, néhány példát kiragadva megkíséreljük felvillantani a szerzőnkhez vezető és rajta is tulmenő ut jellemző állomásait.

a./ A középkori ars praedicandi

A korai kereszténység idején két beszéd[¶]fajta volt ismeretes. A homiliák egyszerűbbek, a sermok összetettebbek voltak. A sermo típusu egyházi beszédek felépítésének finomodása mellett az egyszerű szerkezetű prédikációk sem szorultak háttérbe. A kétféle beszéd típus párhuzamos fennállása a funkció[¶] szerinti megkülönböztetést is szolgálta. A retorikai szerkezet differenciálódását a művelt közönség igényeinek fejlődése követelte meg. Az egyre tudósabban megkonstruált beszéd-építmények már a kápzett egyháziakból álló hallgatóság igényeit elégitették ki, míg az egyszerűbb közönség megnyerésére a hagyományos formák voltak alkalmasak.¹³

A közönség képzettségéhez való retorikai alkalmazkodásnak a csiráját már Nagy Szent Gergely említett művében megtalálhatjuk. A szerző szerint nem szabad képességeiken felül megterhelni a hallgatókat, nehogy a tulságos szellemi erőfeszítés megártson. Ezért a legtöbb esetben az elvont, nehezen érthető eszmefuttatásokat kerülni kell, csak kevésszámú, értő közönség előtt érdemes ilyesmiket taglalni.¹⁴

A fejlődés következő fokán Alanus ab Insulis megjegyzése

már valamivel konkrétabb. Summa de arte praedicatoria című művében az előadás módjával kapcsolatban írja, hogy a csekélyebb felfogóképességeknek hasonlatokkal, példázatokkal kell megvilágítani a mondanivalót, a fennköltebb lelkeknek pedig lehet az isteni titkokat fejtegetni.

Századokon keresztül gyümölcsöző módszer alapjai bontakoznak ki a Szent Bonaventurának tulajdonított Ars concionandi című munkából. A szerző már meghatározott szerkezeti egységhez kapcsolódva választja^(j) külön a művelt egyháziaknak, illetve az egyszerű népnek szóló megoldásokat. A Pseudo-Bonaventuránál a divisio extra, illetve intra változataival lehet alkalmazkodni az élesebb vagy lassabb felfogású hallgatósághoz.¹⁶

Egy szerkezeti egység két vagy több változata, mint az alkalmazkodás eszköze -- ehhez hasonlót találhatunk olyan szerzőknél is, akik olvasásáról Medgyesi beszámolt. Amandus Polanus egy másik résszel, a téveszmék helyreigazításával kapcsolatban figyelmeztet, hogy mivel nem tudja mindenki egyformán magáévá tenni a bonyolult cáfolatokat, szükség esetén az igehirdető folyamodjék egyszerűbb változatokhoz, sőt, akár teljesen el is hagyhatja ezt a részt.

Ugyanez a gondolat világosan felismerhető Medgyesinél is. A Doce praedicare záró regulái között írja a Vetekedésekről, hogy "mindenkör^(j) gondot kell videni a tudósb s kevésbé tudós Halgatókra. /Auditor^{um} Doctorum et Minus doctorum/ A' Tudósbakra nézve ... A vetekedésnek állapottya világossan adassék-elő, hogy mindnyájan értsék mi légyen az, s-mennyire-való dolog a' Vallásban. ... A' Kevésbé Tudóssokra nézve... elég igen együgyüen, rövideden, mindazonáltal valóban vilá-

gossan, meg mutatni a' tévelygésnek a' keresztyén Hittől-
való külömbözését."

Más részekről is mond hasonlókat Medgyesi: "Az Tanu-
ságokat ... nem kell mind elő-kerengetni, hanem tsak az
mellyek leg-szükségesbek s-illendőek az helyhez, időhöz és
személlyekhez képest." Vagy: "Nem szükséges hogy ezeket az
Hasznokat mindenkor mind edgy~~ig~~g előhordjuk... Mert elégséges
azokat elő-hozni az mellyek az alkalmatossághoz képest szük-
ségessek..."

A retorikai alkalmazkodás legteljesebb formája az,
amikor a különböző féle közönség előtt tartandó prédikációkra
egészében eltérő beszédvázlattal készülhet fel az igehirdető.
-- ahogy azt Medgyesinél is feismerni véljük.

Az eljárás megjelenését és elterjedését három jellemző
középkori traktátus szemléltetheti. A XIV. században egy
dominikánus, Jacobus de Fusignano tartozott a módszer alap-
vetői közé. A nála található rendszer a könyvnyomtatás
segítségével a XV. században terjedt el, különösen Henricus
de Hassia egy munkája, illetve egy állítólag Aquinói Szent
Tamás művéből merített értekezés révén. Mindhárom traktátus
ugyanazt a három prédikációtípust tárgyalja, Hassia egy negye-
dikkkel is megtoldja a sort.

A legegyszerűbb változatnál az evangéliumi szakaszt
annak folyamatos magaarázata, értelmezése követi. Hassia
külön hangsúlyozza, hogy ilyen esetben nincs divisio. Ő is,
Fusignano is az elnevezéssel jelzik, hogy ez a legősibb
prédikálási mód. /modus antiquissimus/ Fusignano ugy~~l~~átja,
hogy ez igen hasznos a tanulatlan nép számára, egyháziaknak

és egyéb művelt embereknek viszont nem effélére van szükségük. A Pseudo-Aquinói szerint is a szóbanforgó mód laikusoknak, illetve a legszélesebb, egyszerű néprétegeknek való. /modus laicalis sive popularis/¹⁸

Bonyolultabb a második típus. A legfontosabb jellemző, hogy itt *distinctio*t kell alkalmazni. Hassia valami *prothemát*nak megfelelő részt is szükségesnek tart, *subdistinctio*ról is említést tesz. Fusignano kiemeli, hogy *divisio* itt sincs, a Pseudo-Aquinói hozzáteszi ehhez, hogy semmiféle bevezetésnek sincs helye. Hassia az elnevezéssel utal rá, hogy ez a mód majdnem olyan régi, mint az előző. /modus antiquus/^u
A Pseudo-Aquinói könnyen érthetőnek és egyszerűnek nevezi ezt a típust. /levis et simplex/¹⁹

A harmadik variáció elégíti ki a legmagasabb retorikai igényeket. Mindhárom szerző megegyezik a *divisio* szükségességében, a teljesebb változathoz Hassia *prothemát* és *subdivisio*t ajánl. A Pseudo-Aquinóinál a kellő részek között *introductio*, *praelocutio*, *invocatio*, *repetitio* is szerepel. Mindhárman egyetértenek benne, hogy ez a modern prédikálás-mód. /modus modernus/ A Pseudo-Aquinói szerint e mód válik hasznára a művelt hallgatóknak.

A három alaptípushoz Hassia csatolja a legösszetettebb változatot: ebben egyszerre kap helyet *distinctio* és *divisio*, *subdistinctio* és *subdivisio*, de van *correctio*, *persuasio* és *exhortatio* is.²⁰

Talán sikerült érzékeltetni, hogy a Medgyesinél feltételezett jelenségnek a középkorban megvolt a törvényszerű kialakulási folyamata, míg végül általános gyakorlattá vált.

Ezen a helyen nem tárgyalhatjuk részletesen a módszer továbbélését, a Medgyesi korát is érintő folyamat különböző fázisait. Egészen vázlatosan az alábbiakra szükséges utalnunk:

A reformáció megjelenése után a prédikáció elméletének és gyakorlatának ugyancsak két irányzata volt jellemző. Luther és Kálvin, valamint követőik közül igen sokan szembefordulva a késő-középkor tulbonyolított prédikációival, a beszéd-szerkezetek és az érvelési, cáfolási, bizonyítási rendszerek sokszor áttekinthetetlen szövevényeivel, az ősi homilia egyszerűségét tartották eszményképüknek. Ugyanakkor a humanista műveltségű reformátorok -- például Melanchton, Hyperius -- a középkori örökség és az antik szónoklattanok elemeiből ötvözött, retorikailag igényes módszereket propagáltak elméleti műveikben, és nem maradtak követők nélkül.

A közönséghez való alkalmazkodás bemutatott módszerével kapcsolatban számunkra az érdekes, hogyan volt ez meg a Medgyesi mintáinul szolgáló angol puritánusoknál.

b./ Medgyesi angol mintái

Perkinsnek egy Medgyesi által igen hasznosnak nevezett művében, a Casuum conscientiae...-ben tesz idevonatkozó megállapításokat. Egy helyen azt elemzi, mi lehet az oka annak, ha a prédikáció nem képes a hívők hasznára válni. Az egyik okot a hallgatók természet adta képességeivel hozza összefüggésbe: mivel e tekintetben különbségek vannak az emberek között, nem várható, hogy mindenki ugyanolyan beszédből

épüljön.²¹

Perkins híres tanítványa, William Ames még fontosabb számkra, mivel ő az egyik, akit Medgyesi kifejezetten a Doce nos orare... forrásai között említ. Az Elöl-járó beszédben írja, hogy a művébe foglaltakat "... nem kitsiny munkával nem csak a' magam tapasztalásából, hanem kiváltképpen e' féle dolgokhoz derékképpen értő Tudóss embereknek Írásokból szedegettem, úgy mint Joannes Clark Sacra Oratoriajából, Amesius Munkáiból, Az Angliai Parliament Direktóriumából."

Az "Angliai Parliament Direktóriumának"²² vizsgálatától eltekintünk, mivel a prédikálást is érintő hasonló művek alapján nincs okunk feltételezni, hogy amit Medgyesi innen vett, az éppen a szorosán értelmezett retorikai problémákhoz tartozik. Következik tehát a két "Tudóss ember", Ames és Clark munkáinak jellemzése.

Ames önálló prédikációelméleti művet nem írt, de mindazt, ami Medgyesi mintájául szolgálhatott, megtalálhatjuk teológiai műveinek kitéréseiben. Ezeket a műveket a Doce nos orare... megjelenése után Magyarországon is kiadták.

Az angol teológus egyik fő munkája a Medulla Theologica. A Liber Primus 35. fejezete²³ egy önálló ars concionandi is lehetne. A fejezetet szerzője 70 pontra osztotta. Világosan elkülönül az ars concionandi két része: az első 14 pont az általános rész, a többi retorikai problémákat taglal.

Ames említést tesz a közönséghez való alkalmazkodás fontosságáról. Figyelmeztet rá, hogy a hallgatóság korát és

állapotát szem előtt kell tartani. Részletes fejtegetésekbe nem bocsájtjuk, de van okunk feltételezni, hogy alkalmazkodás alatt nemcsak a lelki szükségletek figyelembevételét érti, hanem gondol a felfogóképesség szerinti megkülönböztetésre is.

"Specialiter" az ifjabbakra és idősebbekre, valamint a szolgákra és a tudósokra kell tekintettel lenni.²⁴ E résznél Ames két bibliai idézetre hivatkozik. A Tit. 2. 3. az ifjakra, idősekre és a szolgákra vonatkozik, a 2. Petr. 1. 12. et c. a keresztény egyház tanítóira. Mindkét helyen a gergelyi értelemben vett tulajdonságokról van szó. Nem lehet véletlen azonban, hogy a kínálkozó számtalan tulajdonság közül -- Gergely hetvenet sorol fel! -- Ames pontosan ezt a négyet emelte ki. Az első idézetben szereplők mellé éppen a tudósokat választva két hasonló tulajdonságpár jön létre, amelyek megfelelő tagjaihoz könnyen társulnak rokonértelmű fogalmak, például így:

fiatalok	--	járatlanság a világ dolgaiban, tanultság hiánya
szolgák	--	egyszerű lélek, műveletlenség
öregesek	--	tapasztaltság, bölcsesség, felhalmozódott ismeretek
tudósok	--	emelkedettebb dolgokban való elmélyültség

A négy tulajdonság ilyen értelmezése arra figyelmeztet, hogy a fentiek szerint is alkalmazkodni kell a közönséghez.

Arról nem esik szó, hogy ennek mi a retorikai megfelelője.

A retorikai problémákat a szerző egyetlen beszédmintához kapcsolódva tárgyalja, amely a Doce praedicare Tabula I.-éhez hasonlít a legjobban.

A másik fontos mű rövid címe: De conscientia. Ebben is áll egy fejezet a prédikálásról,²⁵ de ez inkább az igehirdetés általánosabb kérdéseiről szól, amelyek ugyancsak előkerülnek Medgyesinél. Többféle beszédtypusról a De conscientia-ban sincs szó.

Az ismert teológus után következő szerző, Johannes Clark neve a magyar szakirodalomban ott fordul elő, ahol Medgyesi saját maga által bevallott mintáit említi.²⁶ A British Museum katalógusában számontartott John Clark-ok között van egy, aki a számításba vehető időszakban tevékenykedett. Megtudhatjuk róla, hogy "Master of the Free School in ~~Kings~~ Lincoln".²⁷ Könyve szónoklatelméleti munka. A név, az idő és a műfaj egybeesése miatt -- és a korabeli idézési módok pontatlanságát is figyelembe véve -- akkor is feltételezhetjük, hogy Medgyesi mintájáról van szó, ha a cím Formulae Oratoriae...

A Tiszántúli Református Egyházkerület Nagykönyvtárában megtalálható a mű hetedik kiadásából egy példány, amely 1663-ban látott napvilágot.²⁸ Elején az első kiadás előszava áll, amely "Schola Lincolnensi octavo Iduum Aprilis 1627" kelt.

A mű legnagyobb része frázisgyűjtemény, a beszédet hangzatossá tevő fordulatok rendszerezése. A hatásvadászó elmeszülemények az antik mitológia, történelem és irodalom közhelyein alapulnak. Az erőltetett, mesterkéltség megoldások halmaza érthetetlenné teszi a hét, vagy talán annál is több kiadást. A mai olvasó számára úgy tűnik, az utókor értékítélete volt helyes, amely alapján feledésbe merült

a mű. Saját korában pedig nagybecsű alkotás lehetett, az elején a szerzőt magasztaló versek között Perkins di csőitő költeménye is szerepel. A frázisgyűjteményhez episztolográfia, sőt, verskészítési utmutató is csatlakozik.

Igen meglepő, hogy éppen ebben a műben fordul elő a kétféle beszéd-felépítés. Szerkezetéről a Lectori salutem-ben tesz említést a szerző. Megtudhatjuk, hogy ~~az~~ a beszédekben kétféleképpen állíthatjuk össze a fő részeket. A szembetűnő különbség, hogy az egyik esetben van divisio, a másikban nincs.²⁹ A kétféle beszédminta arra való utalás nélkül fordul elő, hogy melyik mire való. Az egyes beszédrészekhez kapcsolódva rövid megjegyzések következnek, amelyek megfelelőivel ugyancsak találkozhatunk a Doce praedicare-ban. A továbbiakban szerkezeti egységekről csak olyankor van szó, amikor a szerző azt fejtegeti, hogy az egyik részről a másikra való áttérést milyen fordulatokkal lehet hatásossá tenni.³⁰

c./ Magyar elődök és kortársak

A továbbiakban azt kívánjuk megmutatni, hogy a szóbanforgó retorikai alkalmazkodás Magyarországon is bevált szokás volt. Ez tűnik ki Pázmány prédikációs gyakorlatából, de meglepetésekkel szolgál Medgyesi vitapartnere, Geleji Katona István módszereinek megfigyelése is.

Amint a korábbiakban már utaltunk rá, Pázmány ugynevezett homiletikájában nem vet fel olyasmit, ami a beszéd retorikai szerkezetére vonatkozna. Következésképpen Pázmány álláspontját az "egyszerű-összetett" kérdésben a prédikációk

alapján állapíthatjuk meg.

Bitskey István -- idézett művében -- az összes beszéd alapján egy olyan sémát talál, ami jellemző a beszédek legnagyobb részére. Az általánosan alkalmazott váz igen hasonlít a Tabula I./III.-hoz -- és a prédikációelmélet-történet minden olyan mintájához, amelyek retorikai zártságukkal művelt közönség igényeit voltak hivatottak kielégíteni. Bitskey -- a Pázmány által tanult retorikák közül -- Ludovicus Granatensis követését ismeri fel a szerkezeti vázban.³¹ Megállapítja, hogy "Pázmány általában ezt a szerkezeti sémát használja, csupán néhol tér el -- akkor is csekély mértékben -- a megadott strukturától."³²

A csekély mértékű eltérés szempontunkból jelentőséget nyer: a propositio -- ellentétben az általánosabb sémában szereplővel -- csak egy témát jelöl meg, így elvesz divisio jellege. Mint a korábbi példákból láthattuk -- és az ez után következőkben is tapasztalni fogjuk -- a divisio hiánya vagy megléte fontos eszköze az egyszerűbb, illetve a műveltebb közönséghez szóló beszédek formai megkülönböztetésének. Bitskey szerint "nyilvánvaló, hogy a beszéd szerkezetét a témával kapcsolatos mondanivaló bősége módosította ... a szabályos szerkezetű és a módosított strukturájú beszéd együttes szemlélete azt mutatja, hogy Pázmány nem ragaszkodott mereven egy sémához, hanem rugalmasan alkalmazkodott témája kivánalmaihoz."³³ A kétségtelenül helytálló magyarázatot talán azzal is ki lehetne egészíteni -- az előbbieik értelmében --, hogy Pázmány bizonyos esetekben a témán kívül a közönségnek ahhoz a rétegéhez is alkalmazkodott, amely számára elsősorban fon-

tosnak tartotta mondanivalója megszívlelését.

A Pázmány és Medgyesi esetében talált hasonlóság arra mutat, hogy a különböző teológiai nézetek nem szükségszerűen játnak együtt a retorikai elvek lényeges eltéréseivel. Ugyanerre példa Geleji Katona István és Medgyesi elméletének, illetve gyakorlatának összevetése. Az orthodox kálvinizmus képviselője és puritánus szerzőnk között volt ugyan némi véleménykülönbség a prédikáció kérdéseiben, de a részletkérdéseket illető "homiletikai vitánál" sokkal lényegesebb az alapvető nézetazonosság.

Geleji Katonának nincs önálló prédikációelméleti írása, de Praeconium Evangelicum című beszédgyűjteményének bevezető részeiben meglehetősen részletességgel elemez retorikai kérdéseket.

Az I. Rákóczi Györgyhez címzett Praefatio dedicatoria-ban ismerteti a szerző saját beszédeinek szerkezeti vázlatát.³⁴ Hogy a gyakorlat milyen következetesen felel meg az elméletnek, arról tájékoztat a Geleji-szakerődalom.³⁵ A vázlat Medgyesi Tabula I./III.-ával a leglényegesebb pontokban megegyezik. Különös figyelmet érdemelnek a propositiohoz fűzött megjegyzések. A propositio lehet egyszerű vagy összetett. Az első esetben a prédikátor egyszerűen előrebocsájtja az ige mondandójának alap gondolatát, a másik esetben pedig az igét részekre osztja.³⁶ A divisio meglétének, illetve hiányának világos különbsége megegyezik a már több esetben tapasztaltakkal.

A Praemonitio Autoris ad Lectores-ben Geleji Katona hosszasan értekezik arról, hogyan kell a beszédek különböző-

ségével alkalmazkodni a mindenkori hallgatóság műveltségi szintjéhez. A szerző először a dolog fontosságára figyelmeztet. A hallgatóságnak két rétegét különbözteti meg Geleji, akik között hirdetni kell az igét: "inter idiotas et rusticanos" valamint "inter cultiores et in sacris versatiores". Pontos retorikai fogalmakkal határozza meg, milyen megoldásokat kell alkalmazni a művelt városi közönség, illetve a falusi hallgatóság előtt.³⁷

Figyelemreméltó, hogy éppen Medgyesi vitapartnerre fogalmazza meg azt, amit az analógiák alapján a különböző Tabulák funkciójáról feltételeztünk. Mivel ezen kívül a beszédek felépítése is szinte megegyezik, megkockáztathatjuk, hogy a Geleji és Medgyesi között egyéb területeken fennálló ellentéteket nem célszerű abszolutizálni. Valóban volt egy vita -- a későbbiekben még visszatérünk rá -- ahol néhány részletkérdéssel kapcsolatban eltértek a vélemények, de irodalomelméleti szempontból fontosabb az alapvető egyezés, a két szerzőnél elméletben és gyakorlatban egyaránt megmutató retorikai igényesség. Az ideológia, a politikai pártállás és a lelki alkat különbségéből nem következik olyan jellegű eltérés, ami esztétikai szempontból érdekes lehetne.

Láthatjuk, hogy az alkalmazkodás tárgyalt módja Medgyesi korában már természetesen illeszkedett az elfogadott prédikációs szokások közé. Szerzőnk megjegyzése is nyilvánvalóan az ismertetett eljárásra vonatkozik, amikor a Doce nos orare... Elöl-járó beszédében arra figyelmeztet, hogy "mind praedicallásunkat s-mind könyörgésünket, az jelen lévő szükség s-alkalmatosság szerint intézhetjük."

d./ A XVIII-XIX. századi magyarországi prédikáció-
• elméleti nézetekből

A retorikai alkalmazkodás Magyarországon is századokon keresztül tartó szokásáról bizonyosodhatunk meg, ha Medgyesi utókorára is vetünk egy pillantást.

Gombási Istvánnak A' papi szent hivatal gyakorlásáról szóló prédikációelmélet-fordításával /1784/ a szakirodalom éppen fordítás-mivolta miatt nem foglalkozik túl sokat. Pedig a mű -- amint címlapján olvasható -- "holmi Jegyekkel és szükséges Toldalékokkal meg-bővitve" jelent meg magyarul. A fordítónak ezek a hozzáfűzött megjegyzései elárulnak bizonyos dolgokat korának hazai prédikációs szokásairól. Gombási segítségével következtethetünk rá, hogy az alkalmazkodás vizsgált módja a XVIII. század második felében is aktuális probléma volt.

"A' Prédikátzióknak Különböző Nemeiről" Gombási Osterwald tanításait tolmácsolja. A svájci igehirdető is megkülönbözteti a homilia és a sermo típusu beszédet. A fordító az egyszerű felépítésű beszéddel kapcsolatban megjegyzi, hogy "Tapasztaltam én ennek, kivált Falu-hellyen igen nagy hasznát!"³⁸

Gombási egy prédikációs kötetének előszavában az idegen nyelvekből átültetett beszédek problémái között jegyzi meg, hogy "Ollyan Munkát fordítván-meg, a' mellyet az Auktorok Fényes Auditoriom előtt mondottak el, a' szegény tudatlan Halgató semmit nem épül leg-Szebben el-kongott Prédikátzió-jokbol-is." Közreadott fordításairól ezt írja: "Ugy nézd ezeket, mint Falusi Prédikátziokat. Nagy külömbség vagyon

ugyan-is ma a' városi és Falusi Prédikállás' Módja között. Városokon Málum netzessáriummá kezdett válni a' Stilus, Allegoria, Rhétorikátzio, 's a' t. ... ha tiz, husz érti, és gyönyörködteti az illetétén Prédikátziokban magát, a' többi, leg alább-is a' nagyobb rész nem tudja mit beszél a' Pap ... Vulgus enim haec nec capit, nec cupit. A' Kösség az e' féle Tsemegéken nem kapdál."³⁹

A közönség műveltségi szintjének és a beszéd bonyolultságának ~~axkérdeés~~ az összefüggése a XVIII-XIX. század fordulóján sem vesztette el időszerűségét. Tóth Ferenc /Homilétika, 1802/ szintén a fordításokkal kapcsolatban figyelmeztet, hogy "nem a' tudatlan Falukba valók azok a' Prédikátziók, mellyek a' Királyok, Fejedelmek, Miniszterek és Filosofusok előtt mondódnak-el külső Országokban."⁴⁰

III. Kisérlet a Doce praedicare irodalomelméleti szempontu értékelésére

Az analógiák segítségével arról szándékoztunk meggyőzni az olvasót, hgy Meggyesi egyszerűbb és összetettebb Tabulái-nak párhuzamos tárgyalása a közönség eltérő műveltségü rétegeihez való alkalmazkodást szolgálja. A továbbiakban részben ezt szem előtt tartva, részben egyéb sajátságokat figyelembe véve teszünk kísérletet a mű értékeinek kiemelésére.

1. Az egyszerűbb szerkezetű beszédminták és a meggyőzés művészete

A Tabula II.-ben, ami az egyszerűbb beszédek elkészítéséhez nyújt segítséget, a tökéletes retorikai kidolgozás rovására a tanításra való törekvés kerül előtérbe. Feltevésünket -- ami szerint ez a beszéd típus csekélyebb műveltségű közönség megnyerését célozza -- a beszéd felépítésén kívül egyéb érvekkel is alátámaszthatjuk.

A szóbanfogló Tabula a beszédvázlaton, az Elkészítésen kívül egyedül az El-Praedicálás tudnivalóit tartalmazza. Ilyen rész szerepel ugyan a Tabula I.-ben is, de ott a Praedicatio elmondásánál másról ír a szerző, mint a Tabula II. most ~~nk~~ említett részében. A Tabula II.-ben ugyanis nincs szó a prédikátor ideálisnak tartott lelkiállapotáról, szellemi felkészüléséről. Annál részletesebben taglalja Medgyesi a szónok viselkedésével, előadásmódjával kapcsolatos követelményeket.

Bizonyára nem ~~v~~életlen, hogy az egyszerű beszédmintához csatlakozóik a prédikálás külsőségeinek aprólékos taglalása. A hatás szempontjából a külsőségeknek nyilván nagyobb szerepük van egyszerűbb ~~ab~~erekből álló hallgatóság esetén.

E gondolat az európai ars ~~p~~raedicandi-irodalomban világos megfogalmazást nyert. Egy XIV. századi angol dominikánus, Thomas Waleys igen részletesen szól a prédikátor öltözködéséről, mpzdatairól, hanghordozásáról. Azt fejtegeti, hogy a beszéd sikerében milyen nagy szerepe van az előadásmódnak, a szónok fellépésének. Ha pedig valaki erre nem fordít kellő gondot, inkább a hallgatók felfogóképességét meghaladó

beszédkonstrukciókkal szeretne eredményt elérni, többet árt, mint használ: a tulbonyolított beszéd művészi szépségei sem találhatnak értő fülekre, és a tartalmat sem tudja magáévá tenni a gyülekezet.⁴¹

A külsőségek fokozottabb szerepét és a tulzottan differenciált szerkezet kerülését nem szabad azonban irodalmi szempontból lebecsülni. Itt is szükség van a retorikai ismeretekre: ezuttal nem a prózai művek megszerkesztésének szabályai kerülnek előtérbe, hanem a meggyőzés művészete. A fő cél nem a formailag tökéletes kompozíció esztétikai értéke, hanem a hatás biztosítása. Ez sem elhanyagolható tudomány, különösen, ha elvárjuk, hogy a prédikátor ne éljen bántó eszközökkel, erőszakos rábeszéléssel, és ne saját érvelési képességét fitogtassa. A hathatóságot a természetességgel kell egyeztetni.

A "dissimulare artem" elvének a prédikációelméleti irodalomban megvan a speciális változata. Medgyesi Perkinsnél is olvashatott arról, hogy az emberi leleményt el kell titkolni a prédikációban, az isteni ige ereje hassa át a hallgatókat, és ne a prédikátor rábeszélőkészsége, hatásvadászó módszerei tereljék el a figyelmet a tanítás igazságairól.⁴² Erre is vonatkozik Medgyesinek az egyszer már idézett megjegyzése, amely szerint meg kell tanulni "el-titkolni, az Praedicatorio-írásban a' mesterséget".

Gombási István is azt támasztja alá, hogy ~~az~~ a tanítás hatásosságának és az egyszerűségnek, természetességnek az összeegyeztetése különösen fontos egyszerű emberek előtt, egyszersmind alapos felkészültséget kíván. A szerző figyel-

meztet, hogy különösen a falusi prédikációkhoz való felkészülésre kell sok gondot fordítani, mivel "bizony ez elég dolgot ad a' leg-tudósabb Embereknek-is."⁴³

2. Az összetett beszédtypus elmélete és gyakorlata

Irodalomelméleti szempontból nagyobb figyelmet érdemelnek az összetettebb, retorikai zártságra törekvő beszédmin-ták, a Tabula I. és III. A szakirodalom mindezülig nem mutatott rá az elsősorban tanító célzatu, széles néprétegeknek szánt és az igényesen megszerkesztett, az irodalmi izlés-sel rendelkező közönség tetszésére pályázó típus párhuzamos kidolgozására. Ennek talán az is oka, hogy a szembeállítás csak a Tabulák alapos megfigyelése és a példaképek, analógiák nyomán bontakozik ki, és ezek feldolgozására eddig nem került sor. A Doce nos orare...-ra vonatkozó megjegyzések minden esetben az Elöl-járó beszédben leirtakra támaszkodtak, ez pedig -- meglepő módon -- néhány helyen ellentétben áll a Tabulák tényeivel. A bevezetőben Medgyesi bizonyos esetekben olyan képet fest magáról, mintha egész művére a Tabula II. jellemzői lennének igazak, holott ez nem így van. A Geleji Katona Istvánnal folytatott vitában való állásfoglalást nemcsak a Tabulák cáfolják meg, hanem az elméleti műben lefektetett kánonokhoz ragaszkodó prédikációk is.

A prédikációelmélet értékelésénél fontos kritérium a teória alkalmazhatósága, annak eldöntésé, hogy a prózaszerkesztési szabályok nyomán jöhet-e létre esztétikai értékkel bíró próza. Mivel a prédikációt elsősorban nem kordokumentumnak,

történelmi forrásnak tekintjük, hanem irodalmi alkotásnak, nem hanyagolható el Medgyesi beszédeinek a vizsgálata. A szakirodalomban egyedül Tóth Mihály tér ki egy ismertetett beszéd retorikai szerkezetére~~x~~ de nem veszi figyelembe Medgyesi saját elméletét, nem is az ő terminológiáját használja.⁴⁴

a./ Teória és praxis viszonya

Az elmélet alkalmazhatóságát vizsgálva azt tapasztaljuk, hogy a beszédek következetesen a Tabulák szerint épülnek fel. Egy prédikáció van, ami más elv alapján áll össze egységes egésszé. ^{§ 44/a} Ettől eltekintve egyértelműen az mutatkozik meg, hogy az összetettebb, igényesebb minta nemcsak a Doce praedicare-ban követel ~~x~~ nagyobb részt magának, hanem e mintát követve készült a nyomtatásban fennmaradt prédikációk többsége, mintegy kétharmada. Ezek szerkezete a Tabula III.-ra alapul, bőven kiegészítve a Tabula I.-ben részletezett lehetőségekkel. Hogy a Tabula I.-nek nem találhatjuk egyetlen megfelelőjét sem, abban semmi rendkívüli nincs. Ez afféle kelléktár, egyszerre tartalmazza mindazokat a lehetőségeket, amelyekkel -- igényes közönséget feltételezve -- élni lehet. A jó ízlésű szónok pedig nyilván nem fogja az egy prédikációra kiszabott időben teljes retorikai eszköztárát kimeríteni.

Az összetett beszédek tulsúlyának ténye már önmagában megkérdőjelezi az egyszerű tanításra, praktikus oktatásra való törekvés kizárólagosságát.

b./ Exordium, conclusio

Az Elöl-járó beszédbe foglaltak először az exordium kérdésével kapcsolatban kerülnek ellentmondásba a prédikáció elméletével és gyakorlatával.

Medgyesi "Szidgató Atyafinak" hívja vitapartnerét, Geleji Katona István nevét nem írja le. Ismeretes az a Geleji-hely, amelyre a puritánus prédikációk melletti érvek felelnek.⁴⁵ A "Szidgató Atyafi" kárhóztatja a prédikációk fejetlenségét, azaz a bevezetést hiányolja. Medgyesi ezt elismeri, de egyben követendő példának tartja, mondván, hogy ez a helyes megoldás. Amesre is hivatkozik: "magnus igitur iudicii defectus in iis, qui exordium volunt necessarium in concione sacra."⁴⁶ Még maga az idézett tekintély sem ilyen szigorú más helyeken, például: "Si vero aliquod exordium adhibetur ad rem praesentem spectans, illud locum proprium habet, vel in textus declaratione, vel in ejus applicatione ad usum."⁴⁷

Láttuk, hogy az összetettebb Tabula részletező és tömörebb változata egyaránt felveszi A' Kezdődést. A Tabula I.-ből tudjuk meg, hogy a beszéd négy legfőbb része közül ez az egyik. Medgyesi nagyon is részletesen elemzi a bevezetéssel kapcsolatos tudnivalókat.

Az ismeretes 17 prédikáció közül 5 főrangú személyek temetésén hangzott el. Mind az öt beszédben a bevezetés külön címként szerepel, a lap közepén, az utána következő szövegtől kis közszel elkülönítve, a különböző gyászolt személyek esetében a következőképpen megfogalmazva:

I. Rákóczi György	<u>Kezdődés</u>
Rákóczi Zsigmond	<u>Kezdet</u>
Bethlen István	<u>Kezdő Beszéd</u>
Lónyai Zsuzsanna	<u>Kezdő-Beszéd</u>
Ibrányi Ferenc	<u>Kezdő Beszéd</u> ⁴⁸

Más beszédeknel nem ilyen feltűnő az exordium kiemelése. Mivel maga a bevezetés több esetben mégis megvan, csak arra következtethetünk, hogy az egyes részek elnevezésének feltűnő hangsúlyozásával Medgyesi -- a művelt hallgatóság, illetve olvasóközönség tetszését elnyerni igyekeztén -- retorikai tudományát is csillogtatni akarta.

Az elméletből és a gyakorlatból nem hiányzik a kompozíció arányosságának és zártságának a másik feltétele, a befejezés sem. Medgyesi a Tabula I.-ben írja, hogy "a' ^{Bé-}Rekesztés nagy mesterséget kíván", majd egy oldalt betöltő táblázatban részletezi az idevonatkozó tudnivalókat.

c./ Divisio

A divisio esetében ismét ellentmondást találunk. Az Elöl-járó beszédben Medgyesi elítéli azt az eljárást, amikor a prédikátor részekre osztja az igét, és a részek szerint haladva építi fel beszédét. Ezt írja: "nem pergettyük szüntelen ajkunkon: felelek az elsőre, felelek a másokra, a nagyubra, a kissebbre..."

A Tabula I.-ben szereplő El-Osztás a tömörített Tabula III.-ban is feltűnik, mint ^a A' Részek, tehát nem elhanyagolható. A prédikációkban pedig néha még az egyszerűbb beszédek-

nél is megjelenik a szóbanforgó egység.

A bevezetéshez és a befejezéshez való ragaszkodáshoz hasonlóan a divisio gyakori alkalmazása is igényes retorikusra vall.

d./ Explicatio

Az igékben előforduló bizonyos szavak magyarázatai is arra engednek következtetni, hogy Medgyesi nem minden esetben a széles tömegek tanítását tartotta legfőbb céljának, és a tudós közönség számára a sokat hangoztatott puritán praktikussághoz nem illő módszereket használt.

Egy beszédében az egyik szókapcsolathoz -- "az élő Isten kezeiben" -- szerzőnk a következőket füzi: "Istennek ilyen kezei, mint nekünk, nincsenek; mert a' léleknek husa és csontyai nincsenek. Hanem csak a' mi hasonlatosságunkból tulajdonéttatnak azok ő néki."⁴⁹ Bizonyosra vehetjük, hogy ez a magyarázat nem teológiábanjáratos embereknek szól. A beszéd, amelyben előfordul, a Tabula II. szerint készült, így -- állításunk szerint -- a közöⁿség egyszerűbb rétegeit kívánta megnyerni. A magyarázat idézett módja ezt teljes mértékben igazolni látszik.

Egy másik prédikációban ez a kifejezés fordul elő: "az Igaznak gonoszszí". Medgyesi magyarázata: "A Gonosz .. Theologice, szent Irási Tudomány szerint .. Így fejeztetik ki ... Ethice, az Erkölcös Tudományában így ..."50

Sejthetjük, hogy az egyszerű emberek nem tudták volna mire magyarázni a teológiai és etikai eszmefűttatásokat. A beszéd

Lónyai Zsuzsanna teste fölött hangzott el.

e./ Confirmatio, refutatio

Ornamenta rhetorica

A beszédkonstrukció egésze, néhány főbb és alárendel-
tebb szerkezeti egység után a retorikusság egyéb területeivel
kapcsolatban az alábbiakat jegyezzük meg:

Medgyesi nem utasítja el a retorika kínálta ávezredes
lehetőségeket. Itt utalhatunk az érvelések, bizonyítások
és cáfolások rendszerére, a kifejezés legkülönbözőbb eszköze-
ire. Hasonló kérdésekben szerzőnk példaképeit sem lehet a
szó nem teológiai értelmében puritánoknak tartani.

Perkins -- aki önálló grammatikai-retorikai művet is
írt!⁵¹ -- prédikációelméleti munkájában egy fejezeten keresz-
tül értekezik a "vocum Grammaticae et Rhetoricae proprieta-
tes" tudnivalóiról.⁵² Ames sem zárkózik el az "ornamenta
rhetorica, metaphorae, allegoriae studio humano inventae,
tropi, figurae sententiae et dictionis" használata elől.⁵³
Ugyancsak engedékeny Bucanus, akit Medgyesi bizonyára szin-
tén olvasott, mivel műveit a prédikátorok számára hasznos
könyvek között említi.⁵⁴ Arról, hogyan használja Medgyesi
az "ornamenta rhetorica"-t, egy külön stilisztikai dolgozat-
ban lehetne részletesen megemlékezni.

f./ Praktikum és esztétikum

A "Szigató Atyafi" egy kifogása szerint a puritánusok "csak practice" prédikálnak, azaz egyedül a gyakorlati haszonra törekednek, a beszéd egyéb kérdéseit elhanyagolják. Válaszában Medgyesi elismeri a vádat, de a puritánus gyakorlatot tartja helyesnek. Szent Pálra hivatkozik: "az tellyes irás hasznos a tanétásra". 2. Tim. 3. 16. 17. Nem említi, hogy a tanítás hasznossága mellett érvelő emez idézetet szintén Ames nyomán tartja helyénvalónak. A mester ugyanis a Medulla... prédikációelméletében a prédikáció hasznának szükségességéről szóló fejtegetését ugyanezzel az idézettel támasztja alá.⁵⁵

A hasznosság mint kizárólagos érdem melletti sikraszállás némileg ellentmondásba kerül a Tabulák és a prédikációk tanulságaival. A hasznosságra való törekvést nem vonhatjuk kétségbe. A Tanuságok és a Hasznok különféle módozatai~~max~~ra minden prédikációban a megfelelő részek nevének kiemelt jelölése figyelmeztet, és e részek tartalma is megszívlelendő. Ugyanakkor viszont -- a bemutatott tények alapján -- nem tarthatjuk jellemzőnek a "C s a k practice" prédikálásra való törekvést. Legtöbb esetben tulsulyba kerülnek azok az elemek, amelyek nem feltétlenül szükségesek a "tanétás"-hoz.

Mindezek értelmében nem látszik teljes mértékben helytállóknak az a megjegyzés, amely a Doce nos orare.-val kapcsolatban a korábbi szakirodalom ítéleteit így foglalja össze: /Medgyesi e művében/ "a puritánus kegyességi gyakorlat szellemében ad tanácsokat a lelkészeknek."⁵⁶ A megállapítást

érvényesnek tarthatjuk az Elöl-járó beszéd megfelelő részeire, illetve a Tabula II.-re és az annak megfelelően készült prédikációkra. Medgyesi prédikációval ^{egyész} kapcsolatos tevékenységére éppen az ellenkezőt találtuk általánosan jellemzőnek.

3. Rendszeresség és következetesség

A Doce praedicare egyik fő érdeme, hogy a prédikációkészítés tudnivalóit többé nem elszórt utalásokból, odavetett megjegyzésekből kell összekeresgélgni, hanem szerves egységgé állnak össze a beszédszerkesztésre vonatkozó utmutatások. Különös figyelmet érdemel a közlendő logikus elrendezése, a táblázatok révén elért áttekinthetősége. Prédikációelméletében Medgyesi igen szépen megvalósítja a rendszerességről vallott elképzeléseit, amelyeket a Praxis pietatis előszavában így fejt ki: " A szép módos rendet a tanításban tanuság lelkének nevezi Plato s igazán is. Mert ámbár ugyan nagyságos ~~szókból~~ dolgokról legyen is valamely tanításban, akár élő nyelv, akár pedig irás által a tracta, mindazáltal, ha a tanuságok jó rendben, a tanuló elmének természeti járása szerint nem állattatnak, kiki azok közül maga helyén nem lévén, az elme rutul megtébolyodik, semmit, avagy igen keveset s azt is nehezen és sokára vészi eszébe."⁵⁷

A "szép módos rend" megteremtésének hasznos eszközei a táblázatok. A prédikálás tudnivalóinak táblázatos összefoglalása -- akárcsak az ars concionandi annyi más eleme -- a XVII. században nem volt újdonság. Az eljárás XV. század

végi ősének tekinthetjük a Pseudo-Aquinói traktátusához csatlakozó "arbor"-t, amely a prédikáció szerkezetét egy fához hasonlítja. Bán Imre szerint szónoklattani művekben a XVI. század közepétől terjedt el a táblázatba foglalás, Soarez nyomán.⁵⁸

A módszerrel Medgyesi találkozhatott Perkins prédikációelméletében. A szerző bevezetésként egy táblázat segítségével teszi áttekinthetővé műve felépítését.⁵⁹ Medgyesi egyik közvetlen mintájánál, Clarknál is előfordul hasonló. Itt a táblázat olyan kérdéseket tartalmaz, amelyek alapján a beszéd logikai menete összeállítható. Ugy tűnik, Clark munkájának ez a néhány oldal a legértékesebb része. A szerző -- saját bevallása szerint -- "ex Willisii Mnemonica" vette.⁶⁰

Medgyesi rendszerességének méltatásánál nem hagyhatjuk említés nélkül azt a szigorú következetességet, ahogyan prédikációiban tartani igyekszik magát az elméleti műben meghatározottakhoz. A kétféle beszéd-típus elkülönüléséről már volt szó; hogy a prédikációk szerkezetét igen könnyű összevetni a Tabulákkal, az az egyes részek gondos jelölésének köszönhető. Medgyesi a Tabulákban megnevezett fő részek és a kisebb szerkezeti egységek nevét a prédikációkban szinte minden esetben feltünteti. A jelölések közötti különbségtétel alkalmas a megfelelő részek fontossági helyzetének kifejezésére. Szerzőnk a következő lehetőségekkel él a részek rangsorolásában:

1. Valamely rész neve a lap közepén, mintegy fejezetcimként szerepel, a folyamatos szöveg sorkihagyással követi.

2. A név a lap szélére van kiírva, egy sorban a megfelelő rész kezdetével.
3. A név a bekezdés első szava, utána következik folyamatosan a megfelelő rész.
4. A név nincs belső címként kiírva a bekezdés elején, de a szöveg megemlíti az első mondatban, ilyenformán:
"A' 3dik Tanuság következik már. Melyre minek előtte mennénk, a' fundamentumát keressük először fel az Igékben."⁶¹

/Tabula III. 5./

5. A rész nevét nem említi a szöveg, de egyértelműen következik ez a tartalomból. ~~Például amikor a szövegben a következő mondatok találhatók:~~
Némely esetben Medgyesi egy rész előtt vagy után utal is rá, hogy itt egy külön egység kezdődik vagy ér véget. Például amikor az igét követő fejtegetéseket így fejezi be:
"Értitec már, Kik szava ez, Kikhez, Mikor és mi Végre."⁶²
-- ha a szövegből nem jöttünk volna rá, akkor megtudhatjuk a befejező mondatból, hogy Az Igéknek magyarázatját olvastuk.

/Tabula II. 2./

Ha külön utalás nincs, a tartalomból akkor is kiderül, melyik rész milyen szerkezeti egység. Például: "Vadnak az O Testamentumbéli atyák ellen oly boszszusok, kik azt vélik... De nem igaz ez, mert..."⁶³ Nyilvánvaló, hogy itt A' Meg-állított igazsággal ellenkező ellenvetéseknek Meg-tzáfolása folyik. /Tabula I. III. 8./

6. Érdekes eset, amikor bizonyos helyeken egy egyébként odakiváncozó egység hiányára történik utalás, mint például: "És ezek, a' mellyekről előttetek szóllani rendelttem volt. Nem szabom, a' mint jó eleve meg-igértem, senkire;

hanem végezni akarván beszédemet, bé-fejezec s-summáloc mindeneket."⁶⁴ /Hiányzik: Tabula I. III. 11./

Az egyes részek szigorú nyilvántartását nem egyedül a gondos jelölések vagy utalások bizonyítják. Medgyesi sok esetben a beszéd bevezetésében áttekinti a főbb egységeket. Például: "Igy végezem el Isten kegyelméből Tanétásomat. Szintén most emlétém az igéket, mellyekből tanétéc... Tanuságnac illyen jöve-ki... Ezt meg-erősítvén, rendel elő-szám-lálám Okait... Mindezekből a' mi lelki Hasznunkra... Négy rendbéli gyönyörüséges szép Vigasztalás jöve-ki."⁶⁵

4. A magyar terminológia

Mivel Medgyesi a Doce praedicare teljes szövegét latinul is, anyanyelvén is közreadta, módunk van megfigyelni az ars concionandi nemzetközi terminológiájának megmagyarosodását. Még ha nem is Medgyesinél jelenik meg először minden magyar retorikai kifejezés, figyelemreméltó az a természetesség, ahogy egy hosszabb. nemzeti nyelvű prózaelméleti műbe a terminusok is magyarul illeszkednek be. A függelékben közölt Tabula-vázlatok nyomán könnyen felidéződnek az ars concionandi -- sokszor a klasszikus retorikára visszamenő -- latin és görög szakkifejezései. Érdeemes felsorolni néhány olyan fordítást is, ami a függelék címszavai között nem szerepel:

periodos	kerület
axioma	tellyes értelmű mondás
tropus et figura	tulajdonságtalan szólás
ironia	ingerlő mód
analysis	üzés-füzés

Medgyesi igyekszik a fordításban visszaadni a fogalom pontos jelentését. Különösen fontos ez egymáshoz közelálló fogalmaknál. Medgyesi gondosságára példa, hogy bé-fejezéssel a recapitulatiót fordítja, a conclusiót pedig bé-rekesztéssel adja vissza.

A magyar terminológia megfigyelésével nemcsak a fordító ötletességére vagy precizitására következtethetünk, hanem felfogásról, szemléletről is árulkodik a kifejezés megválasztása. Igen tanulságos a Doce praedicare magyar szövegét összehasonlítani két másik XVII. századi magyar szerző egyházi retorikájával.

Martonfalvi György Ars concionandi Amesiana /1666/ és Szilágyi Márton Biga pastoralis /1684/ című művét⁶⁶ már-már teljesen elborította a feledés homálya. XVII. századi kritikátörténetünk e fontos dokumentumainak érdemes volna önálló tanulmányokat szentelni. Ezen a helyen kénytelenek vagyunk csupán a Medgyesi értékeléséhez segítséget nyújtó részleteiket érinteni.

Mind Martonfalvi, mind Szilágyi műve latin nyelvű. Az előbbinél viszont a különféle hasznok neve magyarul is fel van tüntetve, az utóbbinál pedig ugyanezekon kívül példaanyagként magyar prédikációkból vett idézetek vannak a szövegbe iktatva.

Mindhárom szerző fő mintája Ames, latin szövegükben jórészt az ő elnevezéseit veszik át. Az esetek egy részében Martonfalvinál és Szilágyinál a latin terminus magyar megfelelője meggyezik Medgyesi fordításával. Más esetekben nem a Doce praedicare-ből ismert magyarítást alkalmazzák -- és számunkra éppen

az eltérés érdekes.

Amesnél a hasznok két fő csoportja az értelemre tartozó, elméleti /ad iudicium pertinens/, illetve a cselekvést szabályozó, gyakorlati haszon/ad praxin pertinens/. Az elméleti haszonnak két fajtája van, az informatio és a reformatio. Eddig a mester midhárom magyar követője megegyezik. Az elméleti haszon említett két fajtájához igen hasonlít gyakorlati megfelelőjük, az institutio és a correctio.⁶⁷ Ez az, amit Martonfalvi és Szilágyi pontosan átvesz, Medgyesi viszont -- érdekeit az sem kisebbíti, ha esetleg más olvasmányai alapján! -- eltér ettől a párhuzamtól. A magyar fordítás igazolja, hogy alapos meggondolás áll az Amestől eltérő változat háttérében.

Martonfalvi és Szilágyi megtartják informatio--institutio kettősségét, a különbséget Tanító Haszon -- Oktató avagy igazgató Haszon elnevezéssel adják vissza. Szilágyi részletesen fejtegeti, miért nem szabad összekeverni a kettőt, ahogy arra a prédikációs gyakorlatban van példa.⁶⁸ Nem lehetetlen, hogy voltak, akik azért adtak okot az Ameshez szigorubban ragaszkodó Szilágyi bosszankodására, mert Medgyesi nyomán szerkesztették prédikációikat. Medgyesi ugyanis nem foglalkozik institutioval, ő az informatiot nevezi Oktató Haszonnak. Így az utmutatások egy csoportját átemeli az értelmi szférába, és ezzel elárulja, hogy az oktatás fogalma számára szorosabban kapcsolódik gondolatok inspirálásához, mint a gyakorlati élet közvetlen befolyásolásához.

Mégsem kell félnünk attól, hogy Medgyesi elrugaszkodna a "praxis pietatis" elvétől. Az amesi correctiot ő is tárgyalja, és itt nyújt kárpótlást a gyakorlati szférából elvont ok-

tatásért. Martonfalvi a correctiot hívja Feddő Haszonnak, Szilágyi ugyanezzel a névvel a correctioval összevont reprehensiot és objurgatiot illeti. Medgyesi differenciál: Meg-feddő Haszonnak a reprehensiot nevezi, szól repressioról mint Le-verő Haszonról, a correctiot pedig Meg-jobbitó Haszonnal fordítja. Martonfalvi és Szilágyi a correctio fogalmának arra a mozzanatára helyezi a hangsúlyt, hogy ha valaki letér a helyes utról, figyelmeztetést, szidalmat érdemel. Így hiük maradnak Ames szelleméhez, aki szerint a correctio "vitae fugiendae damnatio".⁶⁹ A correctio értelmezésében Medgyesi a másik oldalról közelít a fogalom tartalmához, mivel a Meg-jobbitó Haszon elnevezés a π követendő ut kijelölésének a mozzanatát foglalja magába. Mivel Medgyesi -- a magyar fordítás tanúsága szerint -- erre a jelentésre reagált érzékenyebben, érthető, hogy a helyes élet felé orientáló eme haszon mellett feleslegesnek tartotta a praktikus hasznok között még az institutiót is.

Medgyesi és a másik két Ames-követő szóhasználatának összevetése azt támasztja alá, hogy a XVII. század második felében a magyar nyelvű prédikációkban mindennaposnak kellett lennie a szerkezeti egységek számontartásának és magyar elnevezésén^eek, sőt, különböző felfogások létezt~~ek~~. Az egyes részek eltérő értelmezése feltehetően nem Szilágyi idejében jelentkezett először: a retorikai tudatosság ilyen foka előzményeket feltételez. Nem e dolgozat keretei közé való annak bemutatása, hogy az egyházi beszéd irodalmi problémái iránti érdeklődés a magyar irodalomban milyen előzményekre tekint vissza. Az azonban a XVII. századi viszonyokba való betekintésből is

látszik, hogy Medgyesi magyar nyelvű egyházi szónoklattana létező igényeket elégített ki, szükség volt a gyakorlatban élő szokások valamiféle összefoglalására, elméleti rendszerezésére.

IV. Medgyesi törekvései és az utókor ítélete

Hogyan értékelte Medgyesi fáradozását az utókor? A már többször idézett későbbi magyar prédikációelmélet-írók erre a kérdésre is választ adnak. Munkáikból kitűnik, hogy a XVIII. század végéig még többre becsülték Medgyesi munkásságát, mint a következő századokban.

Martonfalvi György nem említi Medgyesi nevét, de némely utalásait olvasva nehéz nem a Doce praedicare szerzőjére gondolni. Martonfalvi debreceni tanár-elődeinek és kollégáinak ajánlja művét. Saját tevékenységét nem kezdeményezésnek nevezi, hanem az elődei által már régóta megkezdett munkásság folytatásának.⁷⁰ Az előzmények meghatározásába egy nyomtatásban megjelent mű önálló prédikációelméleti fejezete legalább annyira beleillik, mint a debreceni kollégiumon belül folyó homiletikai oktatás.

Egy helyen Martonfalvi az exordium használatának egyik esetét ismerteti. Arra hivatkozik, hogy ilyesmit a legtudósabb prédikátoroknál lehet látni, magyaroknál éppúgy, mint angoloknál!⁷¹ Nehéz elképzelni, hogy a prédikálást az angolokkal egy szinten művelő "doctissimi concionatores" között Martonfalvi éppen Medgyesire ne gondolt volna.

Nem kell találgatásra szoritkoznunk Szilágyi Márton bevezetőjét olvasva. A szerző forrásairól irván Medgyesit egyenesen "disertissimus heros"-nak tiszteli.⁷²

Gombási István a hasznos külföldi példák követését méltatja Medgyesinél: az idegen nyelvek tanulásának köszönhetjük, hogy hetjük "a' Prédikállás' Módjának közöttünk jobbra való változását. A' mult Százban is a' nevezetesebb Papjaink, Medjesi Pál, Kereszturi Pál, Nagyari József ... és mások, Angliai Nyelvet tudtanak, és ezen a' nyelven irt Munkákkal segítették Magokat."⁷³ Ugy látszik, Gombási már nem tudta, hogy több mint száz évvel őelőtte a prédikálásmód jobbra fordulását segítő angol művek még latinul íródtak.

Medgyesi után legközelebb másfél évszázad mulva jelenik meg magyar nyelvű egyházi szónoklattan. Szerzője, Tóth Ferenc műve előszavában így ír: "tudtomra, Homilétikát tudományos formában /Systematicice/ Magyarul még senki nem irt, és tsak fordításban sem lehet többet még egynél, a' mennyire én tudom, nyomtatásban látni, melly az Osterwáld' Papi Szent Hivatal nevű Munkája." -- azaz Gombási jegyzetekkel kísért fordítása.⁷⁴ Biztosra vehetjük, hogy Tóth Ferenc már azért nem említi Medgyesit, mert ~~xxxx~~ nem ismeri. Erre nemcsak a bizonytalan fogalmazásból következtethetünk /tudtomra, amennyire én tudom/. Amikor röviden áttekinti a "Homilétika históriáját a' Kristustól fogva a' mai időkig", világosan kifejti, hogy korábban a magyar protestáns prédikáció történelmét nem ismerik eléggé. Sajnálkozva veszi tudomásul, hogy a régi prédikátorok emléke igen elhalványult "a' mi emlékezeteinkben már a' régiség miatt /nem abból hogy az érdemet nem tudnánk betsülni

vagy megesmérni./" Ezért kénytelenmellőzni a magyar homiletikatörténetet: "Mimódon követték pedig a' mi T. T. Tanítóink a' Reformátziótól fogva az idegen jobb tanítókat, sőt miben hagyták-el sokszor némelly szép tehetségű és tudós Hazánkfiyai az idegen példákat; azt a' Magyar Litteratura kedvéért is szükség volna ide feljegyezmem. De erre Historiái esmeretség kívántatik meg..." Mivel nehézségekbe ütközik a szükséges anyag feldolgozása, "...most a' Magyar Litteraturára, és a' Homiletiká' Historiájára nézve ezzel a' T'sorbával kell az Erdemes közönség, eleibe botsátanom ezen tsekély Munkátskámát." Ez után következik a dolgozatunkat bevezető gondolat, amelyben a szerző annak felkutatására buzdít, hogy milyen "nevezetesebb Theóriák szerént" prédikáltak az elmúlt századokban.⁷⁵

Figyelemreméltó, ahogy Tóth Ferenc többször is hangsúlyozza: a homiletika története a "Magyar Litteratura" része -- amihez hozzátehetjük: különösen a XV-XVII. században.

A XIX. század közepén Tóth Mihály szintén méltatja a "Theoriák" fontosságát az egyházszónoklat történelmében. A prédikációk értékelésénél "a bölcsészeti széptan elveiből kiinduló birálat és a homiletika szabályai szerint" kellene Eljánni. "Igaz ugyan, nem a homiletika szülte az egyházi ékes szólást, hanem megfordítva, ennek elvont szabályaiból született az egyházszónoklattan. De más részről azt is be kell vallanunk, hogy mihelyst a szónoklat elmélete készen volt, nagy befolyást gyakorolt ez, az egyházi beszéd eszméjének kiképzésére."

Tanulság

Az utóbbidézett gondolatok jegyében Medgyesinek a prédikáció elméletével kapcsolatos munkáját szeretnénk volna bemutatni. Korszakalkotó felfedezéseket nem várhatunk el a Doce praedicare..-től, hiszen a Tabulák évszázadok óta ismételtetett megoldásokat visszhangoznak, a prédikációelmélet-történet jól ismert közhelyeit variálják. Köztudomásu, hogy az antik retorikai hagyományok időszámításunk első századaiban kiegészültek a kereszténység sajátos követelményeivel, és később mint ars praedicandi az egyházi beszédszerkesztés utmutatójává váltak. Ez a speciális ars folyamatosan differenciálódott, a beszédmintáknak különböző típusai alakultak ki; az egyes változatok pedig -- a létrejövő felekezeti különbségektől sokszor függetlenül -- a bevált hagyományokat és a célszerű újabb fejleményeket egyesítve éltek tovább. Medgyesi Pálhoz éppen angol mintáin keresztül jutott el mindaz, amivel az antikvitás, a latin középkor és a protestáns áramlatok eredményei gazdagították a nyilvánosság előtti beszéd művészetének elméletét.

Nyilvánvaló, hogy mégsem egyszerű kompilációt kell látnunk a Tabulák sorozatában. A minták hatását ki lehet mutatni a táblázatokban, sokszor szó szerinti átvételek formájában. Viszont Medgyesi egyik példaképét sem utánozza minden tekintetben, a különböző forrásokból igen finom érzékkel válogat, egy határozott koncepciót követve dolgozza fel olvasmányait. Szónoklattani tudományára éppen az a mód enged következtetni, ahogy az idegen szerzőkből meritett tárgyi

anyagot magas színvonalu egyházi szónoklattanná állítja össze, úgy, hogy egyszersmind a magyarországi prédikációs hagyományokat és szokásokat, valamint az eltérő igényeket is figyelembe veszi.

Amint bizonyítani igyekeztünk, Medgyesi ~~két~~ elméleti művében két beszédtypust állít követői elé. A retorikailag igénytelenebb változat az egyszerűbb közönség épülését szolgálja, a figyelmet elsősorban a tanításnak, a meggyőzésnek szentelve. A művelt közönségnek szánt prédikációk mintájának a szerző kétféle variánsát is kidolgozza. A kiegyensúlyozott kompozícióra, az arányos szerkezetre való törekvés, az artistikus prózát eredményező szabályok azt mutatják, hogy Medgyesi a gyakorlati hasznosság mellett esztétikai értékkel is rendelkező művek elkészítéséhez kívánt utmutatással szolgálni. A Doce praedicare-ban a puritánus igehirdető és az igényes retorikus szempontjai ötvöződnek.

Dolgozatunkban arra kívántuk felhívni a figyelmet, hogy Medgyesi Pál egyházi szónoklattana nem pusztán egyháztörténeti adalék vagy idegen hatások dokumentuma. Mivel a XVII. században a prédikáció még nem szorult ki az irodalom keretei közül, a műfaj elméleti szabályai nem választhatók el az irodalomelmélettől. A Doce praedicare nagyobb részében olyan elemeket tartalmaz, amelyek irodalomelmélet-történeti szempontból érdekesek. Ezért a mű -- amellett, hogy Medgyesi-képpünket az első magyar nyelvű szónoklattani mű írójának érdemeivel gyarapítja -- XVII. századi kritikátörténetünk számára sem lehet közömbös.

Tabula I.

Praedicatio el-készítése

Az Könyörgés által való El-készítésről

A Praedicatio Meg-tsinálásáról

I. rész Az Igékről

II. rész A' Kezdődésről

III. rész A' Derék Praedicatorol

1. A' fel-vött Igéknek Tzéllya

2. El-Osztása

3. A' Szóknak magyarázása

4. Világosan ki-mondása az igéknek, mellyben az következő Tudományoknak magva vagyón

5. A' Tanuságoknak öszve-szedése

6. Az Tanuságnak magyarázata

7. Az Tanuságnak meg-állatása

8. A' Meg-állatott igazsággal ellenkező ellenvetéseknek Meg-tzáfolása

9. A' meg-óltalmazott igazságnak Meg-világosítás

10. A tanuság Haszna

11. Rá-Szabása

IV. rész A' Bé-Rekesztésről

Az Praedicationak Meg-tanulásáról

Praedicatio elmondása

Tabula II.

Az elkészítéséről

1. Az Fel-vejendő igék
2. Az Igéknek magyarázatja
3. Az Tanuság .
4. A' Haszon
5. A' Rá-szabás

Az meg készített Praedicationak El-Praedicállásáról

Tabula III.

1. Az Fel-vejendő Igék
2. A' Kezdődés
3. Az Fel-tött cél
4. A' Részek
5. Az Tanuságoknak Fundamentoma az Igékben
6. A' Tanuságok
7. Az Hasznok

Az Bé-Rekesztés lehet a' szerént, a' mint az öreg Táblában
vagyon

Regulák

Jegyzetek

1. A régebbi szakirodalomról a legújabb irodalomtörténeti bibliográfia adatainál részletesebb felsorolás található az alábbi helyeken: SZINNYEI JÓZSEF: Magyar írók élete és munkái, VIII. köt., Bp., 1902, 975-976; CSÁSZÁR KÁROLY: Medgyesi Pál élete és működése, Bp., 1911, 115-116. 1.
2. Doce nos orare, quin et praedicare etc. az az, imádkozásra és praedicatio írásra s-tételre, és a' nak meg-tanulására-való mesterséges táblák. Avagy Egynehány féle világos és mindenektől meg-érthető ut-mutatások vagy modok: mellyek szerént ki ki magátul-is, mind Magában s-mind Háza-népe közöt, sőt Gyülekezetekben-is /melly az Praedicatorok tisztí/ igen könnyen, rendessen, fontossan s-hasznossan az szükségekhez képest Könyöröghet, Praedicalhat, és az Praedicatiokat Meg-tanulhatya.
MEDGYESI PÁL által, Bártfán, Nyomtattatott 1650 Eszten-dően. RMK I. 832.
A mű feképítése: Elöl-járó beszéd
Doce nos orare
Abba atya avagy rendes könyörgésnek
tudományá
Doce praedicare
A két középső rész imádkozáselmélet.
3. SIK SÁNDOR: Pázmány, az ember és az író, Bp., 1939, 277. 1.
BITSKEY ISTVÁN: Humanista erudició és barokk világkép /Pázmány Péter prédikációi/, Bp., 1979, 48. 1.

4. SIK, i.m. 279. l.; BITSKEY, i.m. 51. l.
5. SIK, i.m. 277. l.
6. BOD PÉTER: Magyar Athenas... H. n., 1766, 170. l.;
ALEXIUS HORÁNYI: Memoria Hungarorum...II. Viennae, 1776,
601. l.; IOSEPHUS BENKÖ: Transsilvania... II. Vindobonae,
1778, 401. l.; STEPHANUS KATONA: Historia critica...
XXXVI. Budae, 1805, 745. l.
7. "E munka inkább csak száraz szabályokból áll, a könyörgés
és az egyházi beszéd részeire vonatkozólag." TÓTH MIHÁLY:
A magyar protestáns egyházszónoklat történelme, I. Debre-
cen, 1864, 105. l.; /Medgyesi/ "Ráért szerkeszteni egy
ujabb könyvet." CSÁSZÁR, i.m. 65. l.; "A következő évben
megjelenik az első magyar homiletika..." RAVASZ LÁSZLÓ:
A gyülekezeti igehirdetés elmélete, Pápa, 1915, 216. l.;
"Doce nos orare... című kötete az imádság- és prédikáció-
irodalom elméleti kézikönyve, ha úgy tetszik, poétikája.
Ebben a nembn az első a magyar irodalom történetében."
TARNÓC MÁRTON: Erdély művelődése Bethlen Gábor és a két
Rákóczi György korában, Bp., 1978, 98. l.
8. v. ö. "Hungarico idiomate", HORÁNYI, i.m. 601. l.;
"Latin című, de magyar nyelvű munkájában", A magyar iroda-
lom története 1600-tól 1772-ig, Bp., 1964, 236. l.
9. BORBÁTH DÁNIEL: Medgyesi Pál homiletikája és Geleji Katona
Istvánnal folytatott homiletikai vitája, Református Szemle,
1961, 283. l.
10. RAVASZ LÁSZLÓ egy megjegyzésében három részről szól ugyan,
de az első futólagos ismertetése után így folytatja: "Még
két táblája van Medgyesinek, amelyekben valamivel rövidebben

ugyanazokat mondja el." I.m. 22o. 1.

11. "Ut enim longe ante nos reverendae memoriae Gregorius Nazianzenus edocuit /Orat. 1/, non una eademque cunctis exhortatio congruit, quia nec cunctos par morum qualitas astringit." SANCTI GREGORII MAGNI Romani Pontificis Regulae pastoralis liber ad Joannem Episcopum civitatis Ravennae, Migne, Patrologia Latina, 77. 13-128.; c. 49.
12. "Applicationis modi, sunt praecipue septem, pro vario statu hominum et populorum, qui sextuplex est." Prophetica, sive de sacra et unica concionandi ratione tractatus nervosissimus: GUILIELMI PERKINSI Anglobritanni viri clarissimi Opera Omnia Theologica... I. 161-22o.; 192.
Genevae, M.DC.XVIII.
13. A középkori ars praedicandi történetét összefoglaló legfontosabb irodalom: CHARLAND, TH. M.: Artes Praedicandi, Contribution a l' Histoire de la Rhétorique au Moyen-Age, Paris-Ottawa, 1936; ROTH, DOROTHEA: Die mittelalterliche Predigttheorie und Manuale Curatorum des Johann Ulrich Surgant, Basel und Stuttgart, 1956; MURPHY, JAMES J.: Rhetoric in the Middle Ages, Berkeley-Los Angeles, London, 1974. A prédikációelméleti irodalom fejlődéséről a kezdetektől napjainkig: CONNORS, J. M.: The History of Homiletic Theory, New Catholic Encyclopedia, New York, 1967, 11. 69o-697. 1.
14. "Quod infirmis mentibus omnino non ~~debet~~ debent alta praedicari. ... Sciendum vero est praedicatori, ut auditoris sui animum ultra vires non trahat, ne, ut ita dicam, dum plus, quam valet, tenditur, mentis chorda rumpatur.

Alta enim quaeque debent multis audientibus contegi, et vix paucis aperiri." GREGORIUS, i.m. 124.

15. "Minoribus autem decet in parabolis loqui, majoribus revelare mysteria regni Dei. Parvuli liquido cibo sunt nutriendi, adultū solido corroborandi; ne parvulus enecetur per solidum, et adultus abominetur liquidum, ut sic singula quaeque locum teneant sortita decenter."
Summa Magistri ALANI doctoris Universalis de arte praedicatoria, Patrologia Latina 21o. 111-198.; 184.
16. "...sumatur divisio intra vel extra in themate assumpto secundum exigentiam auditorum. Aliter enim dividendo est, cum clero, aliter, cum populo praedicatur, cum ab illis acutius, ab istis tardius capiatur. Ideoque dividendum est extra, cum praedicatur populo; ... si vero proponitur thema clero, posset sic dividi..." Ars concionandi:
SANCTI
Doctoris Seraphici. ~~SANCTI~~ BONAVENTURAE ... Opera Omnia, IX. Ad Claras Aquas /Quaracchi/, 1901, IX. 8-21.; 9.1.
17. "Quum non omnes capaces sint refutationum false doctrine et sophismatum quibus ea pingi ab adversariis solet: ideo Concionator auditoribus se accomodabit, et refutationes illas vel quanta poterit simplicitate et perspicuitate proponet, vel penitus omittet." AMANDI POLANI a Polansdorf De concionum sacrarum methodo Institutio... Basileae, MDCIV; 94. 1.
18. "Uno modo quando proposito loco thematis in principio evangelii alicuius praedicator prosequitur tocus evangelii. Et iste quidem modus antiquitus satis fuit communis, sicut maxime ostendunt omelie beati gregōrii et aliorum sanctorum

doctorum. Unde usque hodie quidam praedicatores observant ut totum evangelium exponant populo. Etiam si de una particula praedicare intendunt et hec praedicatio est rudi populo satis utilis. Ceterum fratris et intelligentibus auditoribus huiusmodi popularis expositio non est necessaria." Incipit libellus artis praedicationis expolitus a fratre JACOBO FUSIGNANI ordinis fratrum praedicatorum: Guido de Monte Rocherii, Manipulus curatorum, Köln, 1476, /Inc. Bibl. Nat. 510 3/ 101-122. 1.; 103-104.

"Modus antiquissimus: postillatio. Postillatio fit sine aliqua divisione..." Tractatulus eximii doctoris HENRICI DE HASSIA de arte praedicandi valde utilis: CAPLAN, HARRY: Henri of Hesse, On the Art of Preaching, Publications of the Modern Language Association of America 48, 1933, 340-361. 1.; 348. 1.

"Primus modus est assumpto themate ... procedere debet praedicator ad executionem sermonis sui. Primo tantum evangelium exponendo. Et iste modus antiquus sicut manifeste ostendunt omelie beati gregorii et aliorum sanctorum doctorum. ... Et modus iste est laicalis sive popularis et pulcher quia in decretis praecipitur evangelium illucidare simplicibus dominicis." Tractatulus solennis de arte et vero modo praedicandi ex diversis sacrorum doctorum scripturis et principaliter sacratissimi christianae ecclesiae doctoris THOME DE AQUINO ex parvo suo quodam tractatulo recollectus, ubi secundum modum et formam materiae praesentis procedit, Strassburg, 1479, /Inc. Bibl. Nat. 508 6/

19. "Secundo solet fieri sermōnis prosecutio quando proposito themate ommissa thematis divisione procedunt ad aliquam distinctionem..." FUSIGNANO, i.m. 103-104.1.
"Modus antiquus. Partes essentiales sermonis: thema, prothema, distinctio, subdistinctio. ... Prothema: aliqui sermones antiqui prothemate carent; aliqui loco prothematis habent auctoritatem Biblie vel plures tales..." HASSIA, i.m. 353. 1.
"Secundus modus est themate dimisso praedicator transeat ad executionem sermonis sui et ad divisionem sive distinctionem themate tamen non diviso verbi gratia. ... Ecce quomodo ex themate non divisio proceditur ad distinctionem. Et modus iste levis est et simplex, quia ex themate non est facta praelocutio nec introductio expositionis evangelii. Nec verborum thematis divisio." THOME DE AQUINO, i.m.
20. "Tercio modo solet hoc fieri, quando proposito themate proceditur eius divisione et hic quidem modus modernis praedicatoribus communis est." FUSIGNANO, i.m. 103-104. 1.
"Modus modernus dicitur modernus, quia incidit cum veteri arte et est facilis et subtilis. Partes sermonis essentialis, et sine istis sermo non congrue fieri potest: Thema, prothema, divisio, subdivisio. Duplex est sermo: completus, et fit ex omnibus quatuor predictis; incompletus solum fit ex duobus. Nota: Duae sunt partes sermonis necessarie, scilicet: thema, divisio. Et alie due sunt; debent esse scilicet: prothema, subdivisio. Prothema magistralis pars est, subdivisio subtilis." HASSIA, i.m. 349. 1.

"Tercius modus est ad propositum nostrum." Azaz: a megelőzőekben részletesen tárgyalt szerkezet szerint. A minta a főszövegben említett egységekből áll. "Et iste modus modernis praedicatoribus communior est et viris intelligentibusque auditoribus utilis." THOME DE AQUINO, i.m.

"Modus subalternus est antiqui atque moderni commixtio, ut infra. Figura subalterni modi: divisio, subdivisio, distinctio, subdistinctio." HASSIA, i.m. 356. l.

21. "Secundum genus Caussarum, ordinarios et usitatos ~~non~~ donorum naturalium, capacitatis scilicet, apprehensionis, memoriae, intellectus, atque iudicii defectus continet: omnes enim iisdem, vel aequalibus naturae donis praediti non sunt, omnes itaque eundem ex verbo praedicato fructum carpere non possunt." PERKINSIUS: ~~Casuum Conscientiae Decisionum Aurearum libri tres...~~
Casuum Conscientiae Decisionum Aurearum libri tres...: Opera Omnia... II.; 1471.
22. BERG PÁL: Angol hatások tizenhetedik századi irodalmunkban, Bp., 1946. A szerző "az Angliai Parlament Direktóriumát a következő művel azonosítja: The Directory of Public Worship, 1644. 213. l.
23. De Ministris ordinariis et eorum officio in concionando: GUILIELMI AMESII Medulla Theologica. Editio novissima. Debrecini, 1685. RMK II. 1563; 155-163. l.
24. "Officium istud /az igehirdetőé/ faciendum est non tantum universaliter respectu omnium auditorum in communi, sed etiam specialiter respectu ordinis et aetatis cujus-

- cunque, ut senum, adolescentum, servorum, doctorum."
AMESIUS: Medulla... CXXXV. 14. 156. 1.
25. De concionibus habendis: GUILIELMI AMESII De Conscientia et ejus jure, vel casibus libri quinque. Debrecini, Anno M.DC.LXXXV. RMK II. 1562; 230-240. 1.
26. BERG, i.m. 213. 1.
27. A katalógus egyetlen kiadásnak tud meglévő példányáról. Ez a negyedik kiadásból való, Londonban jelent meg, 1632-ben. British Museum, General Catalogue of Printed Books, 40., London, 1966, 30. 1.
28. Formulae oratoriae, In usum Scholarum concinnatae Cum praxi et usu earundem in Epistolis, Thematibus, Declamationibus contexendis. Accessit Dux poeticus, cum suis aliquot Poematiolis. Editio ultima Authore JOHANNES CLARK Tiguri, MDCLXIII; A kiadás száma a címlapon nem szerepel, de a szövegben több helyen is előfordul efféle utalás: "in hac septima editione".
29. "...quinque tantum generales partes proponimus, Exordium, Narrationem, Confirmationem, Confutationem, Conclusionem; aut sex secundum versiculum, Exorsus, Narro, Seco, Firmo, Refuto, Peroro." CLARK, i.m. Lectori Salutem.
30. Jellemző az egész műre a következő "Formula Transeundi ad Divisionem, vel /si mavis/ Partitionem": "Atque cum in amplum dicendi campum, mea jam ingrediatur oratio, ne velnimis angusto decurrat alveo, vel ita redundet, ut extra ripas diffluat, his ego objectis aggeribus, cum coarctabo, primo -- secundo -- tertio" CLARK, i.m. 76. 1.
31. BITSKEY, i.m. 135-138. 1.

32. BITSKEY, i.m. 139. 1.
33. BITSKEY, i.m. 140. 1.
34. GELEJI KATONA ISTVÁN: Preconium evangelicum, Gyulafehérvár, 1638; RMK II. 521. A beszédek általános szerkezete: Exordium -- Argumentum, seu Summa -- Propositio -- Explicatio Propositionis -- Usus: Doctrina, Redargutio, Institutio, Correctio, Consolatio; Applicatio -- Prolepsis -- Conclusio.
35. Retorikai szempontjaival kiemelkedik: GÁL LAJOS: Geleji Katona István igehirdetése, Debrecen, 1939.
36. "Propositio aut est unica et simplex, aut varia et multiplex; et haec posterior est partitio textus, eaque vel dogmatica, vel textualis. Illa proponit locum communem e textu; haec textum, prout jacet, partitur."
37. "Discerne tempora, loca, personas et alias circumstantias, quando, ubi, quibus, etc. tu concionem sis institurus; nam non ~~quilibet~~ quilibet cuilibet tempori, loco et auditorum coetui aptus est sermo... Juxta capacitatem itaque Auditorum tuorum sermonem tuum, si placere et prodesse simul cupis, prudenter accomodabis. ...si Urbicum aut Oppidanum agas Pastorem, popularibus illis ex circumstantiis historiam Evangelicarum erutis doctrinis sepositis, doctrinae tibi excerptendae sunt solidiores, dubiorum enodationes, quaestionum controversarum decisiones, locorum ab Adversariis depravatorum vindicationes, objectionumque eorundem confutationes, quas tibi Prolepses, Redargutiones, Quaestiorum vel Dubiorum solutiones, etc. in margine notatae, primo statim intuitu indigitabunt;

sin vero Villanus aut Paganus fueris Minister, relictis jam e contra doctrinis dogmaticis, quaestionum dubiarum enodationibus, ac rationum adversarum refutationibus, doctrinas seligere debes practicas, nec non institutiones, correctiones, consolationes, etc."

38. ~~XXXXXXXXXXXXXXXX~~ A' papi szent hívatal' gyakorlásáról való traktának... M. Vásárhellyi GOMBÁSI ISTVÁN által, Kolo'sváratt, 1784, 59. l.
39. Harmintz-négy Prédikátziok, Mellyeket ... Világ eleibe botsátott GOMBÁSI ISTVÁN, Kolosváratt, 1784, Elöl-járó beszé
40. Homilétika, mellyet tanítványi' számára készített TÓTH FERENTZ ... Komáromban, 1802, 41. l.
41. "Quantum ad hoc igitur sciat praedicator pro certissimo, quod maxima virtus sermonis quoad ipsius effectum qui /est/ aedificare populum et ad devotionem allicere, est modus pronuntiandi et dicendi.si ultra modum et mensuram quae auditoribus juxta eorum capacitatem et dispositionem sufficiat, verbum Dei eis ministretur et eis cum quadam violentia ingeratur ... et pulchri sermones qui ultra mensuram et satietatem auditorum eorum auribus inseruntur perduntur, quia eis non prosunt." THOMAS WALEYS, De modo componendi sermones cum documentis, CHARLAND, i.m. 328-403; 322., 339. l.
42. "Occultanda est humana sapientia, sive fuerit ~~quia~~ in materia concionis, sive in ornatu verborum: quia praedictio verbi, est testimonium Dei, et professio scientiae Christi, non humanae peritiae: deinde, quia auditores non debent fidem suam tribuere donis hominum, sed potentiae

- verbi Dei." PERKINSIUS: Prophetica, 199.
43. GOMBÁSI: Harmintz-négy... Elöl-járó beszéd
44. TÓTH M., i.m. 106-109. A szerző az I. Rákóczi György teste fölött mondott beszédet tekinti át.
- 44/a Ötödik Jaj és Siralom, Sárospatak, 1658. RMK I. 936§
2. prédikáció: Közönséges Böjtre fel-serkentésnek okáért; Az ige után következik 9 vétek tárgyalása, amelyek miatt Isten elvesziti az országokat; az országok romlásának 5 jegye van, amelyeket sorra végigvesz Medgyesi; ha lélekben meg akarunk ujulni, 9 dolgot kell tennünk. A prédikáció utolsó része ezek elemzése.
45. GELEJI KATONA ISTVÁN: Váltság titka, II., Várad, 1647, előbeszéd. RMK I. 799.
46. A mondat, amelynek Medgyesi a második felét idézi, így kezdődik: "Exordium ab ipsis oratoribus non habetur pro orationis humanae parte necessaria et interna: Magnus igitur." AMESIUS: De Conscientia... c. XXVI. Quaestio octava, Responsum XVII. 1. 235. 1.
47. AMESIUS: Medulla... c. XXXV. 59. 162. 1.
48. Az első három beszéd: Erdél' s' egész Magyar nép egymás után, csak hamar érkezett Hármás Jajja 's siralma, Várad, 1653, RMK I. 880; a negyedik és az ötödik beszéd: Igazak sorsa e' Világon, Sárospatak, 1657, RMK I. 924; Joseph romlása, Sárospatak, 1659, RMK I. 948.
49. Fel-gerjedt, s-pokol fenekéig hatalmazott Rőhögő Tüz, Sárospatak, é. n. /1660/, RMK I. 961, 18. 1.
50. Igazak Sorsa... 10. 1.

51. PERKINSIUS: De linguae regimine, Opera Omnia... I. 713-740.
52. PERKINSIUS: Prophetica, 183-185.
53. AMESIUS: De Conscientia... c. XXVI. Quaestio septima, Responsum XVI. l. 234. l.; Quaestio duodecima, Responsum XXX. 237-238. l.
54. "Non tamen propterea legitimus Rhetorices usus est improbandus, quatenus nimirum adhibetur modeste, ac verecunde ad Ecclesiae aedificationem, observatis sequentibus regulis!"
GUILIELMI BUCANI ... Ecclesiastes: seu, de formandis sacris Concionibus... Heidelbergae, Anno M.D.CVII., 49. l.
55. "Tota scriptura utilis est ad doctrinam..." AMESIUS: Medulla, c. XXXV. ~~59x~~ 19. 157. l.
56. A magyar irodalom története... 236. l.
57. Modern kiadása: Bp., 1936, 17. l.
58. BÁN IMRE: Irodalomelméleti kézikönyvek Magyarországon a XVI-XVIII. században, Bp., 1971, 51. l.
59. Synopsis Propheticae, PERKINSIUS: Prophetica, 167-168.
60. "Inventionis capita. Viginti duae quaestiones tristicho comprehensae, quae omnia Logicorum argumentorum capita eliciunt: et puerilem Inventionem in excogitandis rebus valde possunt adjuvare, ex Villisii Mnemonica huc adscriptae." CLARK, i.m. 271. l.
61. Kétség torkából Kihatló Lélek, Sárospatak, é. n. /1660/, RMK I. 963; 28. l.
62. Külön ülő Keresztyén, Sárospatak, 1657, RMK I. 923; 1. l.
63. Hámas Jajj... Második prédikáció: temetési beszéd Rákóczi Zsigmond fölött, 30. l.
64. Isteni és Istenes Synat, Sárospatak, 1655, RMK I. 966; 37. l.

65. Igazak Sorsa... 10. 1.
66. Ars concionandi Amesiana ita delineata et illustrata, ut unusquisque hanc viam ingressus, accuratus et facilis concionator evadat. A GEORGIO MARTONFALVI, Debrecini, 1666, RMK II. 1079.; MARTINI SZILÁGYI Illustris Scholae Debrecinae p. t. Rectoris Biga Pastoralis, Seu, Ars Orandi et Concionandi, Ex Sacris scripturis afferta: et usui Juventutis Sacri Ministerii consecrandae, ex devoto Artificis voto sacra, Debrecini, 1684, RMK II. 1536.
67. AMESIUS: Medulla... c. XXXV. 34-43. 159-160. 1.
68. "Minus conveniēter igitur a multis Institutorius cum informatorio interdum confunditur /taliter loqui amantibus: oktát s' tanít ez a' tanúság/. SZILÁGYI: i.m. XLII. 64-65. 1
69. AMESIUS: Medulla... c. XXXV. 43. 160. 1.
70. "Non ut vobis consilii, quo juventutem Scholasticam ad Sanctam concionandi artem diligentius exercendam et ferventius amandam excitetis, praebeam; verum ut propositum vestrum de ea jam diu affectum, maturem..."MARTONFALVI
71. "...quod videre est etiam in doctissimis concionatoribus, tum Anglicis, tum Ungaricis." MARTONFALVI, i.m. Regula III.
72. "Per hos autem hic profecerimus, et ex quorum fontibus hauserimus, non pudet profiteri ... ex nostrae nationis Heroibus nos juvit, disertissimus b. m. Paulus Medgyesi, in suo, Doce nos orare..." SZILÁGYI, i.m. Praefatio.
73. GOMBÁSI: Egynéhány... Elöl-járó beszéd.
74. TÓTH F.: Elöljáró-beszéd.
75. TÓTH F.: 25.; 42-43. 1.
76. TÓTH M.: 173. 1.